

या अंकांत—

- १ श्रीसाईबाबांची शिकवणूक
- २ गोवर्धन पीठाचे श्रीशंकराचार्य
- ३ ईश्वरसाक्षित्वाच्या खुणा
- ४ एक महान प्रयोग
- ५ तीन या संख्येच्यें भाग्य
- ६ गीतेच्यें सारभूत मार्गदर्शन
- ७ मंगल पहांटची भूपाळी
- ८ तुका आकाशा एवढा
- ९ साईबाबांची संसारी शिकवण
- १० शिरडी वृत्त

श्री साई वा कम्मु धा

क्षमा, शांति, निःसंगता, भूतदया, परोपकार, इंद्रियनिग्रह व निरहं-
कारिता एवद्या गुणाचें भांडबल जवळ करा. तें करणे कठीण असलें तरी त्या
बाबतीत अहर्निश झटून साधेल तेवढे साथा आणि मग अनेक ग्रंथ वाचून जें
साध्य होणार नाहीं तें तुम्हांला साध्य होईल हें निश्चित समजा.

—श्रीसाईसच्चारित

श्रीसाईलीला

[शिरडी संस्थानचे अधिकृत मासिक.]

वर्ष ४९ वें]

मार्च १९७१

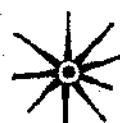
[अंक १२ वा

: संपादक :

श्री. का. सी. पाठक

वार्षिक वर्गणी रु. ५ (ट. ख. सह.)

टे. नं. ४४३३६१

: कार्यालय :

साईनिकेतन, डॉ. आंबेडकर रोड, खोदादाद सर्कल जवळ,
प्लॉट नं. ८०४ बी, दादर, मुंबई १४

० सं पाद की य ०

श्रीसाईबाबांची शिक्षणपूर्णक

प्रिय वाचक—

आपल्या भक्तांचे मार्गदर्शन करण्याचे साईबाबांचे मार्ग फार वेगळे नि आगळे होते. त्यांच्यावर निष्ठा ठेऊन जे कोणी त्यांच्याकडे येत त्यांना अमूक करा आणि तमूक करा असें सहसा ते सांगत नसत. भक्तिमार्गाची थोरवी ते त्यांना सहज रीतीने एखादी घटना घडवून आणून त्यांना पटवून देत असत.

त्यांच्यावर निष्ठा नसतांही कोणी कोणी वेगळ्या भावनेने त्यांच्या भेटीस येत असत. त्यांच्याकडे ते कधींही दुर्लक्ष करीत नसत. त्यांच्या आध्यात्मिक कल्याणाचीही ते काळजी वहात असत.

एखाद्यावर त्यांची दृष्टि पडण्याचीच खोटी होती. त्यांच्याकडे जाणे, तेथपर्यंत पोहोचणे हेच मुळी भाग्यदायक होते. बाबांची त्यांच्यावर दृष्टि पडतांच तो त्यांच्या तावडीतून व प्रेमभिठीतून कधींही सुटू शकला नाही.

बाबा प्रेमाचे, निष्ठेचे भुकेले होते. ती निष्ठा व प्रेम, ज्यानी त्याना दिले त्यांच्या कल्याणाची जबाबदारी ते आपल्या शिरावर घेत असत. संकटप्रसंगी अशा अनन्य भक्ताने हांक मारण्याची खोटी. ते त्याच्या हाकेला तात्काळ ओ देत असत. आणि आजही काय ! तीच परंपरा अखड चालू आहे व पुढेही ती तशीच चालू रहावयाची आहे.

बाबांचा भक्त, तो कुठेहीं असो. भारतांत असो, की भारताबाहेर असो, त्यांना जसें स्थळाचे बंधन नाही तसेच काळवेळाचेही नाही. कोणत्याही स्थळी वा कोणत्याही काळी संकटप्रसंगी तुम्ही त्यांना श्रद्धापूर्वक हांक मारा. तुमच्या हांकेसरसे, तुमचे संकट दूर करण्यासाठी कोणत्या मार्गाने ते हजर होतील व तुमच्या संकटांचा वा दुःखांचा परिहार करतील हे समजणार नाही.

तुमचे मन स्थिर रहात नाही. ते सैरावैरा भटकते. कोणाचें नाही भटकत? मनाचा तो गुणच (की अवगुण) आहे! परंतु तुम्ही बाबांची आठवण करतांच, ते कोणत्या उपायानी आणि कोणत्या मार्गानी तुमच्या मनाला स्थीरपणा आणतील हें तुम्हांला समजणार नाहीं!

तुम्हीं तुमचे रोजचे व्यवहार, तुमचा कामधंदा सोडून त्यांच्यामार्गे लागण्याची मुळींच जखरी नाहीं. तुम्हीं तुमचा रोजगार धंदा नेहमींप्रमाणे चालू द्या. त्यांत खंड पाढू नका; परंतु हें सर्व काही करतांना बाबांचे स्मरण ठेवा. त्यांचा विसर स्वतःला पढू देऊ नका.

बाबा यापेक्षां अधिक तुमच्याकडे काही एक मागत नाहीत.

‘व्यवहार न लगे सोडावयास! सुटेल आपोआप हव्यास!

ऐसा हा मना लावितां अभ्यास! कार्यही अप्रयास घडेल !!’

असें आहे हें साईबाबांचे अनुसंधान.

आपण हा जन्म कशासाठीं घेतला? केवळ टाळ कुटीत बसण्यासाठीं नाहीं! तशी वेळ येईल तेव्हां पहातां येईल. आपणास संसार करावयाचा आहे. आपल्या शिरावरील जबाबदाऱ्या यथासांग पार पाडावयाच्या आहेत. माता, पिता, पत्नी, पुत्र, कन्या जो कांहीं परिवार आपल्या सभोवार व आपल्यावर अवलंबून असेल त्या प्रत्येकासंबंधी आपलीं कांहींना कांहीं कर्तव्ये आहेत. तीं टाळून चालणार नाहींत. त्यांत चुकारपणा करून भागणार नाहीं. तीं पार पाडण्यासाठीं यथाशक्ति झटणे, त्यासाठीं वाटयास येईल तो उद्योग करणे, तो इमाने इतबारे करणे, परदुःख निवारण करण्यासाठी झटणे, ज्याला आपल्या मदतीची जखरी त्याला ती करणे, हीच भगवंताची खरीखुरी प्रार्थना होय. हीच भगवंताची पूजाअर्चा होय.

ही सर्व कर्म पार पाडीत असतांना त्याची आठवण पदोपदी करणे हे माझे नव्हे भगवंताचे कार्य आहे, हें त्याच्यासाठी मला उत्तमप्रकारे पार पाडावयाचे आहे. या एकमेव भावनेने वागणे, यांतच तुमचा मोक्ष आहे. तुमच्या कल्याणाचा हाच मार्ग आहे.

त्या मार्गाने जाण्याची सद्बुद्धि श्रीसाईबाबा आम्हांला देवोत हीच त्याच्या चरणी अनन्यभावे प्रार्थना.

गोवर्धनपीठाचे शंकराचार्य

माननीय ऋयंबक भास्करशास्त्री खरे

(मागील अंकावरुन समाप्त)

लेखकः— श्री. अप्पाराव

आजकाल महाराष्ट्रीयांचे लक्ष उद्योग धंधांकडे अल्प प्रमाणांत कां होईना वळूळ लागले आहे. जमाना पालटला आहे. उद्योगधंधांची कास धरल्याशिवाय आपला तरणोपाय नाही व दारिद्र्व हटवले जाणार नाही असे अलिकडे कुठे आम्हाला वाटू लागले आहे. परंतु चरित्रनायकास ही जाणीव ७० | ७५ वर्षपूर्वीच्या काळांत अत्यंत तीव्रतेने होऊ लगली होती.

मनाची तळमळ शांत करण्यासाठी पंढरपूर येथे असतां तेथील वृत्त-पत्रांतून त्यानीं व्यापारी व औद्योगिक प्रवृत्तीकडे जनतेचे लक्ष वळावे या हेतूने एक लेखमाला सुख केली. मुलांना जें शिक्षण दिले जाते त्याला व्यापारी शिक्षणाची जोड करून दिली जावी. अशा रीतीने विद्यार्थी दशेपासून मुलांचे लक्ष व्यापार धंधाकडे वळविले जावेहे त्यांच्या लेखनांतील मुख्य सूत्र होतें. बी पेरावे म्हणजे तें कुठे ना कुठे उगवल्याशिवाय रहात नाही. सरकारचे व शिक्षणप्रेमी व्यापारीवर्गांचे लक्ष या महत्त्वाच्या प्रश्नाकडे वळावें, हीच ऋयंबकरावांची इच्छा होती ती पूर्ण होण्याचीं चिन्हे दिसू लागली. पंढरपूरच्या शिक्षण संस्थेत कार्य करीत असतां त्यानीं विद्यार्थीवर्गांत उद्योग-धंधाकडे वळण्याच्या महत्त्वासंबंधी हिरीरीने प्रचार चालविला होता.

याचा परिणाम काय झाला ? सोलापूरचा व्यापारी वर्ग जागा झाला. त्यांना त्र्यंबकरावांचीं कल्याणकारी मते पटलीं. तेथील शिक्षणाधिकाऱ्यांचा सहकार संपादन करून कांहीं प्रमुख व्यापाऱ्यांनी सोलापूर येथे एक व्यापारी शिक्षणसंस्था स्थापन केली व तिचे मुख्याध्यापक होण्याची त्र्यंबकरावांस विनंती केली; त्याकाळांतील तो त्यांचा आवडता विषय होता. पंढरपूरच्या शिक्षणप्रेमी पुढारी मंडळीनींही त्यांना सोलापूरला जाण्याची मोठ्या आनंदाने परवानगी दिलीं.

सोलापूर येथील त्या काळांतील एका अभिनव नि अत्यावश्यक शिक्षण संस्थेची सूत्रे आपल्या हातीं घेऊन त्र्यंबकरावांनी शिक्षण क्षेत्रांत एक नवयुग सुरू केले. बाजारहाट, विक्री खरेदी कशी करावी, हिशेब जमाखर्च कसे सांभाळावे, व सोने वायदे वगैरे व्यापारी क्षेत्रांतील जरूर त्या बाबींची विद्यार्थ्यांना ओळख करून दिली. ती केवळ तोंड ओळख नव्हती तर अंतःकरणाला जाऊन भिडणारे व विद्यार्थ्यांत उत्साह उत्पन्न करणारे असें तें पायाशुद्ध शिक्षण होते.

या व्यापारी विद्यालयांत शिक्षणसंपन्न होऊन बाहेर पडलेल्या विद्यार्थ्यांना ठिकठिकाणच्या व्यापारी पेढ्यांकडून मागण्या येऊ लागल्या. एवड्यावरून अशा प्रकारच्या शिक्षणाची केवढी जरूरी होती हैं समजून आले. तेथें शिक्षण घेतलेल्या कित्येक विद्यार्थ्यांना आपण व्यापारधंधात पडावे अशी स्फूर्ती व प्रेरणा झाली.

स्वावलंबी बनण्याचा नि सुखसंपन्न होण्याचा हा एक राजमार्ग होता; परंतु तत्कालीन राज्यकर्त्यांच्या डोळ्यांत सलणारा तो उपक्रम होता. या उपक्रमावरोबर चरित्र नायक स्वदेशीचाही प्रचार पोटतिडकेने करीत असत. त्यामुळे आगीत तेल ओतावें, तसा कांहींसा प्रकार घडला होता.

अशा प्रकारचे उपक्रम एतदेशीयांच्या दृष्टीने कितीही उपकारक असले तरी प्रकीय सत्तेच्या दृष्टीने ते अपायकारक (त्या सत्तेला) वाटत होते. त्यामुळे काय झाले ? त्यांचे नाव काळया यादीत दाखल झाले !

त्र्यंबकरावांची अजून तिशीही उलटली नव्हती. ऐन तारुण्यावस्थेतील त्यांची हीं कामगिरी. एवढ्याने काय झाले ? सोलापुरांतील लोकांतच नव्हे तर महाराष्ट्रांत घरोघर व्यापार धंदेविषयक आपला संदेश पोहोचला

पाहिजे, ही होती त्यांची जाज्बल्य तळमळ ! त्यासाठीं या काळांत वेळांत वेळ काढून त्यांनी मराठी वाढमयांत व्यापारधेविषयक कांहीं ग्रंथांची भरघातली. व्यापारी शिक्षण व त्याचें महत्त्व, व्यापारी साम्राज्य, औद्योगिक सुधारणा हे त्या काळांत त्यानीं लिहून ग्रसिद्ध केलेले ग्रंथ जरी, वरवर चाळून पाहिले तरी या विषयांशी ते किती तादात्म्य पावले होते, याची कोणालाही सहज कल्पना करता येण्यासारखी आहे.

वर उल्लेख केल्याप्रमाणे हा उपक्रम तत्कालीन राजसत्तेच्या डोळ्यांत सलत होता. तो कसा बंद पाडावा हें समजत नव्हतें; परंतु प्रभुरायाची ला काळांत त्या राजसत्तेवर कृपादृष्टि होती. हे विद्यालय सात वर्षे यशस्वी रीतीने चालू राहून नंतर ते प्लेगमुळे आपोआप कांही काळ बंद पडले !

लोककल्याणाच्या दृष्टीने चरित्रनायकांचे लक्ष व्यापारी शिक्षणाकडे वळले असले तरी त्यांचा अध्यात्माचा हव्यास चालूच होता. ते तर त्यांचे जीवनव्यापी व जीवन सालंकृत करणारे कार्य होतें.

उपरोक्त काळांत साधुसंतांचा सहवास व त्यांच्याकडून जी काही शिदोरी पदरी बांधून घेतां येईल ती बांधून घेण्याचा त्यांचा उपक्रमही अखंड चालू होता गुरुदेव रानडे हे ज्याना गुरुस्थानी मानीत असत असे विजापूरचे भाऊ महाराज उमरीकर यांचा एक महिन्याचा सुखद सहवास त्यांना याच कालावधीत लाभ त्यामुळे त्यांना प्रकाश साक्षात्काराचा अभूतपूर्व लाभ घडला. व्यापारउदीम करण्याचे महत्त्व वाटत असलें तरी त्या व्यवसायाचे पद्धत्तशीर शिक्षण आपण संपादन केले पाहिजे. परोपदेशे पांडित्य काय कामाचे ? त्यांत आपणही तरबेज झालें पाहिजे असें अनुभवांती या काळांत त्यांना वाढू लागले. एवीं तेवीं प्लेगमुळे सोलापूरचे व्यापारी विद्यालय बंद ठेवावें लागलें होतें तेहां या संधीचा फायदा घेऊन त्यानीं दोन वर्षांची रजा घेतली व मुंबईत जाऊन तेथील दावर यांच्या महाविद्यालयांत नांव दाखल केलें व तेथील अभ्यासक्रमांत ते तळीन झाले. या महाविद्यालयांतील अभ्यासक्रम त्यानीं दोन वर्षांत पूर्ण केला. (१९१०) आणि त्यानंतर लौकरच इंग्लंडमधील ‘असोसिएटेड अकाउंटस् ’ या संस्थेने त्यांना ‘ऑडिटर’ ही पदवी देऊन त्यांचा गौरव केला व त्याचबराबर त्यांच्या आयुष्याला एक वेगळी दिशा लावून दिली.

आतां सोलापूरला परत जाण्यांत कांहीं अर्थ राहिला नव्हता. शिवाय तत्कालीन परिस्थितींत तेथें जाणे धोक्याचें होतें. कारण त्यांच्या हालचालीवर सरकारची करडी नजर होती. त्याची येथें कारणमीमांत्सा करण्याची जखरी आहे असे वाटत नाहीं.

यापुढे स्वतंत्रपणे आपला रोजगारधंदा सुरु करायचा, तो इमाने इतबारे चालवायचा, व त्या व्यवसायाच्या रूपाने जी कांहीं लोकसेवा साधता येईल तेवढी साधावयाची व आपले इच्छित इयेय गाठण्यासाठीं झटावयाचें, असे ठरवून चरित्रनायकाने मुंबईत ‘खरे आणि कंपनी’ या नांवाची संस्था स्थापन करून तिच्याद्वारे ऑडिटरचा व्यवसाय सुरु केला.

सुमारे साठ वर्षापूर्वीची ही घटना आहे. त्या कालावर्धींत या व्यवसायांत भर्यकर चढाओढ व कालानुसार अनेक स्थित्यंतरे व कायदेकानू झालेले आहेत. होईनात का ? परंतु चरित्रनायकाचें पाऊल स्वीकृत व्यवसायांत उत्तरोत्तर प्रगतीपथाने वाटचाल करू लागले. कोणत्याही व्यवसायांत यशस्वी व लोकादरास पात्र होण्यासाठीं जीं कांहीं पश्यें सांभाळावीं लागतात तीं तर पाळलीं जात होतींच; शिवाय त्यांच्या स्वभावाची ठेवण फार वेगळी होती. काम चोख व वक्तशीरपणे करावयाचें ; प्रामाणिकपणा कसोशीने पाळावयाचा व आपल्या गोड नि मनमिळाऊ वागण्याने माणसे जोडावयाचीं, हा त्यांनी आपला धर्म मानलेला होता ; त्यामुळे धंदा बाढीस लागला. एवढेच नव्हे तर त्याला व्यापक स्वरूप येऊ लागले.

धैर्याची वाढ होऊं लागली त्यावरोवर कमाईत व मानमान्यतेंतही वाढ होऊं लागली. ही वाढ कोणाच्याही मनाला भुरल पाडणारी व आनंददायक होऊन रहाणारी असते, परंतु चरित्र नायकांचे बाबतींत मात्र तसें घडले नाहीं.

हा झाला सर्वसाधारण माणसाचा. धोपटमार्गीं जीवनक्रम चरित्र नायकाचे जीवन एकांगी व सर्वसाधारण नव्हते तें दुहेरी नि अनन्यसाधारण होतें. चरित्रनायक जगरहाटीप्रमाणे संसार करीत होते. व्यवसायाच्या चक्रात सापडले होते परंतु त्यातच गुरफटून गेले नव्हते. त्याचे इयेय ‘संसार करावा नेटका’ एवढेच नव्हते. त्यांचे लक्ष होते परमार्थाकडे, परमार्थाच्या साधनेकडे. संसारसाधना ही त्यांच्या दृष्टीने दुश्यम बाब होती. परमार्थसाधना हीच त्यांच्या जीवनांत मह-

त्वाची बाब होती आणि तिचे विस्मरण त्यांना कुठेही व. कोणत्याही परिस्थिरीत असले तरी कधीही होऊं शकले नाही.

ज्ञानसंध्या, नैमित्तिक पूजाअर्चा, नित्यप्रार्थना, योगसाधना इत्यादि कायें नित्यनेमाने अहर्निश चालू होतीं. ही साधना म्हणजे त्यांचे जीवनसर्वस्व होते. तो त्यांचा जीवनानंद होता. त्यामुळे काय झाले ? अर्थाजनाच्या कार्यासाठीं नित्यनेमाने झटत असतांही त्यांच्या धार्मिक व आंध्यात्मिक साधनेत कधीही खंड पडला नाहीं. देवकृपेने अध्यात्ममार्गात मार्गदर्शन करणारे वाटाडे भेटत होते व एकेक पाऊल पुढे पुढे पडत चालले होते.

तुम्हीं स्वीकारलेल्या मार्गविर तुमची बळकट श्रद्धा असावी लागते त्यांत सातत्य असावे लागते व अनेक पथ्ये पाळावीं लागतात. एवढी तयारी नि तत्परता असली, तुम्हीं सतत जागरूकतेने वावरूं लागलां म्हणजे प्रत्यक्ष भगवान तुमचा पाठिराखा होऊन व नामानिराळा राहून तुमची काळजी वाहत असतो.

संत गुलाबराव महाराज, काका पुराणिक, आपदेव महाराज यांच्या-सारख्या योगविद्यापरायण महाभागांचा सहवास चरित्रनायकास घडला व त्यांचे मार्गदर्शन लाभले तें याच काळांत होय. (१९१० ते १९२०)

या काळांत धंद्याची जशी भरभराट होत गेली त्याचप्रमाणे अध्यात्माचा बगीचाही प्रफुल्लित होऊन तो सुगंधाने दरवळूं लागला. अशा या दुहेरी आनंदसागराच्या काठावर येऊन. पोहोचले असतां जिनें चरित्रनायकास श्रद्धापूर्वक संपूर्ण सहकार दिला ती त्यांची पली त्यांना सोडून गेली. (१९२२)

झाल्या घडल्या गोष्टीबद्दल दुःख करीत बसून कसें चालेल ? प्रत्येकाने आपापले कर्तव्य पार पाडून त्याच आनंदांत भगवंताचे बोलावणे येईल तेव्हां घ्या जगाचा निरोप घ्यायचा असतो.

वाट्यास आलेल्या दुःखाचा विसर पडावा व परमार्थ साधनही व्हावे या हेतूने यानंतर चरित्रनायक तीर्थयात्रेसाठीं बाहेर पडले. पश्चिम भारतांतील सर्व तीर्थे त्यानीं केली. नेपाळमध्ये जाऊन पशुपतेश्वराचेंही दर्शन घेतले.

आतां घरची ओढ थोडी कमी झाली होती; परंतु धंदा रोजगार चालू होता. परमार्थसाधनाही विशेष वेगांत सुरु होती. योग साधनेत तुमची जस-

जशी तयारी होत जाईल तसतशी योग्य मार्गदर्शक माणसें तुम्हांला भेटत जातात. आतांपर्यंत अनेक योग्यांचा व संतांचा समागम चरित्र नायकाच्या वाट्यास आला होता. परंतु यानंतरच्या कालांत दैवयोगानें इंदूरचे थोर योगी माध्वनाथ महाराज यांची पुण्य फलदायक भेट होऊन योगमार्गातील कित्येक कोळ्यांचा त्यांना उलगडा करून घेता आला. आत्मदर्शनाचा अनुभव त्यांच्यामुळे झाला तर हिमालयाच्या प्रवासांत असतां यीगायोगानें एका सिद्धाची भेट होऊन त्यांच्या कृपेने त्यांना प्रकाश साक्षात्काराचा अननुभूत व अलश्य असा लाभ घडला !

चरित्रनायकाने आपल्या आयुष्यांत केलेला ही केवढी तरी मोठी कमाई होती. आणि ती संसारात राहून, संसार यशस्वी रीतीने चालवून केलेली होती, हे विशेष होय.

वर सांगितन्याप्रमाणे योगिराज माध्वनाथ महाराज यांची चरित्र नायकावर पूर्ण कृपा होती. त्यांच्या आध्यात्मिक प्रगतीकडे त्यांचे सतत लक्ष होते. १९४२ साल उजाडले. चरित्र नायकाचे सर्व नित्यक्रम यथासांग चालू असतां त्यांना श्रीमाध्वनाथ महाराजांचे बोलावणे आले. महत् भाग्याचा तो क्षण समजला पाहिजे ! बोलावून घेऊन त्यांनी काय केले ? त्यांनी चरित्रनायकाकडून संन्यासदीक्षेला योग्य व ती दीक्षा घेतल्यानंतर आचरणांत आणावयाच्या ‘पंचाक्षरी’ मंत्राचा एक लक्ष जप त्यांच्याकडून करवून घेतला व तदशांश हवनही करवून घेतले. निरोप देतांना महाराज म्हणाले—तुम्हांला आतां लौकरच शंकराचार्याच्या पीठावर बसावयाचे आहे आणि ते जाणून हा विश्वि मुद्दाम करवून घेतला आहे !

उणींपुरी पन्नास वर्षे जी तपस्या यड्ढेने घडली, तिचे मळ्युर फळ पदरात पडल्याचा सुसमय आतां झपाट्यानें जबळ येऊं लागला. द्वारका व व गोवर्धन या दोन शंकराचार्य पीठावर सुयोग्य व सर्वपरीने लायक व्यक्तीची निवड व्हावयाची होती. अखिल भारतीय धर्मपीठ असो-सिएशनतर्फे ही निवड व्हावयाची असते. योग्य व्यक्तीच्या शोधात त्या संस्थेचे चालक होते. भारती कृष्णतीर्थ हे त्या संस्थेचे प्रमुख चालक. ते सतत शोधांत होते. कोणत्या ना कोणत्या मार्गानीं चरित्र नायकाची ख्याती त्यांच्या

पर्यंत पोहोचली. त्यांच्या कसोटीस कोणी उतरत नव्हता. चरित्रनायकाची तपस्या भगवंताच्या चरणीं रुजू झाल्यामुळे भारती कृष्णतीर्थ यांस तशी प्रेरणा होऊन त्यांच्याकडून चरित्रनायकास बहुमानपूर्वक आमंत्रण आले.

हें आमंत्रण फार महस्वाचें होतें. तें उगाच नाहीं आले. योगायोग कसा तो पहा ! चरित्रनायकानें तत्पूर्वी 'मंत्रशास्त्र' व 'परकायाग्रवेश' हे दोन ग्रंथ लिहून ते भारती कृष्णतीर्थ यांच्याकडे आशीर्वादासाठी पाठविले होते आशीर्वाद द्यायचा तर ते ग्रंथ वाचून पहाणे अत्यावश्यक होतें. ते वाचीत असतां चरित्रनायकाची थोर योग्यता त्यांच्या लक्षांत आली. शंकराचार्य पीठासाठी ज्या लायक व्यक्तीच्या शोधात आपण होतो तिचा शोध शेवटीं लागला असा आनंद त्या ग्रंथवाचनानें त्यांना झाला. आणि त्या आनंदभरांत त्यांनी आपल्या इतर सहकाऱ्यांशीं विचारविनिमय करून चरित्रनायकास पाचारण केले. (१९४३)

चरित्रनायकाच्या वयानें यावेळीं पंचाहत्तर वर्षांची वयोमर्यादा गाठली होती. तरीही त्यांच्या ठार्यीं तरुणाचा उत्साह होता. बुद्धिमत्ता प्रगल्भ झालेली होती. शंकराचार्य होणे ही साधी गोष्ट नव्हती. त्या जागेची प्रतिष्ठा सांभाळणे ही बाब फार महस्वाची होती. ती जबाबदारी पार पाढण्यासाठीं जी योग्यता व पात्रता अंगी असावी लागते ती त्यांच्याठार्यीं होती. अनेक जन्माचा पुण्यसंचय गाठीशी असल्याशिवाय का हें उच्चतम पद त्यांच्याकडे चालत आले होते ?

साधकबाधक दृष्ट्या विचार करून चरित्रनायक हें आमंत्रण स्वीकारून भूज येथें गेले. तेथे त्यांना सन्यासदीक्षा देण्यांत आली. द्वारकापीठाचे अधिपती या नात्यानें तेथें अनेक राजे रजवाडे यांच्या सान्निध्यांत त्यांना अभिषेक करण्यांत आला व सर्व प्रकारची पीठ चिन्हे सन्मानपूर्वक त्यांना अर्पण करण्यांत आली.

द्वारकापीठाशी काठेवाडातील अनेक राजे रजवाड्यांचा संबंध. त्यामुळे तें पीठ फार सधन समजण्यांत येत असे. त्या पीठासंवंधी काही दावे कोटापुढे चालू होते. आणि तारखा लागल्या असतां त्या पीठाच्या अधिपतीनें कोटापुढे येणे जरुर होतें. ही परिस्थिति मागाहून त्यांच्या लक्षांत

आली. जगद्गुरु श्रीशंकराचार्य हें धार्मिक दृष्ट्या किती मानाचें स्थान आहे' नाहीं का ? पैशांच्या किंवा मिळकतीच्या मोहास बळी पडून त्या पीठाच्या अधिपतीनें कोटापुढे येऊन मान वाकवायची ही घटना किती अपमान कारक ! चरित्रनायकाच्या मानी व बाणेदार स्वभावाला तें रुचलें नाहीं.

गळ्यांत मानाची माळ पडते आहे ती स्वीकारायची व वहात्या ओघाबरोबर धकेबुक्के खात कसें तरी वहावत जायचे, हें चरित्रनायकास मान्य नव्हते. त्याप्रमाणे त्यांनीं सभोवतालच्या लोकांना व जरूर त्यांना सांगून टाकले.

द्वारकापीठाचा त्यानीं त्याग केला तरी त्यांच्या दैवांत शंकराचार्य व्हायचेंच होतें तें कसें टळणार ? लगेच द्वारकापीठावर दुसऱ्या व्यक्तीची योजना करण्यांत आली व चरित्रनायकाच्याच हस्ते त्यांना अभिषेक करण्यांत आला.

द्वारकापीठ मोकळे होतें तसेंच गोवर्धन जगन्नाथपुरी पीठही मोकळे होतें. त्या पीठावर चरित्रनायकाची विधि व समारंभपूर्वक स्थापना करण्यांत आली. त्या पीठाच्या देवदेवता बिरुदें व मान सन्मानदर्शक सर्व चिन्हे त्यांच्या स्वाधीन करण्यांत आली. चरित्रनायकाचा हा नवा जन्म होता असें म्हणायला हरकत नाहीं. श्रीयोगेश्वरानंद तीर्थ हें नामाभिधान त्यानी स्वीकारले.

राजाची ज्याप्रमाणे प्रजाजनासंबंधी कांही आवश्यक कर्तव्ये असतात त्याचप्रमाणे श्रीशंकराचार्याना धर्मसंबंधी काही कर्तव्ये असतात. राजाने जसें स्वकर्तव्याला जागले पाहिजे व काटेकोरपणे वागून प्रजेचें कल्याण तेंच आपले कल्याण असें समजून वागले पाहिजे, त्याचप्रमाणे धार्मिक क्षेत्रांत श्रीशंकराचार्यांचे स्थान अत्यंत महत्त्वाचे आहे. परंतु हें कोणासाठीं ? जो त्या कर्तव्यबुद्धीनें जाणीवपूर्वक वागेल त्यासाठीं कांही राजे जसे केवळ नामधारी व स्वहितापलीकडे पहाणारे नसतात; तसेंच शंकराचार्य श्रीयोगानंद तीर्थ यांना नामधारी शंकराचार्य होऊन राहावयाचे नव्हते हें एक वैशिष्ट्य आहे.

ईश्वरकृपेने गोवर्धनपीठ श्रीयोगानंदतीर्थांनी सुमारे दीड तप उत्तम प्रकारे शोभविले. या काळांत भारतभर फिरून धर्म-प्रचाराच्या व धर्मसंरक्षणाच्या दृष्टीनें त्यांनीं जें कार्य पार पाडिले, त्याला अलीकडच्या धर्मसंबंधी इतिहासांत तोड सांपडणे

कठीण आहे. आजच्या काळांत केवळ जुन्यालाच चिकटून चालणार नाहीं. नव्या काळाला अनुसरून जीर्ण मतांना व विधिसंकेतांना जरूर ती मुरड घातली पाहिजे हें महान् तत्त्व त्यानीं बरोबर ओळखलें होतें. त्यामुळे ते जेथे जेथे गेले तेथे तेथे जीर्णमतवादी व नवमतवादी अशा सर्वांकडून त्यांचा गौरव झाला. या दीडतपांतील गौरवगाथेचा व त्यांच्या धर्मकार्याचा एक स्वतंत्र ग्रंथ होईल. या काळांत त्यांच्या हातून धार्मिक व आध्यात्मिकदृष्ट्या किती तरी महत्तम कार्ये पार पडलीं. त्यांपैकीं उदाहरणादाखल येथे एका कार्याचा उल्लेख केल्याशिवाय आमच्यानें रहावत नाहीं.

आम्हीं सांगत आहोत ही १९५४ सालांतील घटना असावी. श्री योग-श्वरानंदतीर्थ हे कोल्हापुर येथील सुप्रसिद्ध श्रीमहालक्ष्मीच्या मंदिरांत गेले असता श्रीमहालक्ष्मीची पूजा करण्याचे त्यांच्यां मनांत आले. त्या हेतूने त्यानीं मंदिरांत प्रवेश केला. महालक्ष्मीला स्नान घालण्यासाठीं तिच्या अंगावरील वर्णे दूर करण्यांत आलीं. श्रीशंकराचार्यांनी मूर्तीकडे भक्तिभावपूर्वक पाहिले तेव्हां देवीचा खालचा डावा हात तुटलेला व चांदीच्या पट्ट्यानें कमरेस बांधून ठेवलेला आढळून आला! देवीची ती अवस्था पाहून चरित्रनायकाचे मन कळवळले. नेत्रांवाटे अश्रुप्रवाह सुरु झाला. तेथल्या तेथे त्यानीं प्रार्थना करून देवीची करुणा भाकिली व पूजा अर्चा मोळ्या कष्टाने आटोपून त्यानीं संकल्प केला की ‘हे तुझे विगलित झालेले शरीर दोन वर्षात सुव्यवस्थित करीन, तें डोळे भरून पाहीन, नाही तर हिमालयांत निघून जाईन!

संकल्प तर केला; आणि आता तो पूर्ण करावयाचा होता. तुटलेला हात पूर्ववत् जोडला जाणे ही साधी का कामगिरी होती! मातेला आपल्या पुत्राची काळजी! तीच मोडतोड करणारी व एखाद्या प्रिय भक्तास निमित्तमात्र करून त्याच्याकरवी जोड करवून घेणारी!

चरित्रनायकाची देवदेवतांवर दांडगी श्रद्धा होती. भगवती मातेवर त्यांची निस्सीम भक्ति, रोज तिचा पाठ व तिचा ध्यास. मग अशा या भक्ताची तिला दया आल्याशिवाय कशी राहील? आपल्या हातून आजवर घडलेल्या सेवेवर ते संतुष्ट नव्हते. देवीची सेवा अधिकाधिक निष्ठेने त्यापुढील काळांतही त्यानीं चालू ठेविली. देवीचा हात बेमालूम बसविण्यासाठी योग्य असा

कारागीर कोण व कुठे मिळूं शकेल याचा तपास जोराने सुरु झाला. शोधलें म्हणजे सांपडते. जखर ती व्यक्ति सांपडावी हा एकमेव ध्यास या काळांत चरित्रनायकाने घेतलेला होता.

अनेकांकडून अनेक पर्याय सुचविण्यांत आले. कोणी म्हणाले, वज्रलेपाने मूर्तीला व त्या भागाला पक्केपणा येणार नाहीं तर कोणी म्हणाले त्यापेक्षा नवीन मूर्ती बनवून तिची स्थापना करण्यांत यावी! असे अनेक पर्याय पुढे आले. मूर्ती बदलायची कशी? ज्या मूर्तीत हजारो वर्षांचे चैतन्य सामावले आहे ती मूर्ती बदलायची? छे. छे. हें कदापि शक्य नाहीं! असा हा चरित्रनायकाचा निर्धार होता.

देवीचा हात वज्रलेपाने बेमालूम कसा करतां येईल. ? हा एकच प्रश्न नव्हता. त्या बाबतीत दुसऱ्या अनेक अडचणी व मार्गात येणारे अडथळे होते. हें काम खर्चाचे होतें. त्यासाठीं जखर तो कारागीर मिळविणे कठीण होते आणि त्याहीपेक्षां दुस्तर होता जीर्णमतवादी पूजाव्यांचा व त्यामुळे अधिकारी वर्गाचा विरोध! मार्गात आडयेणाऱ्या कायद्यासंबंधीच्याही काही अडचणी होत्या! या सर्व प्रकारच्या दुस्तर अडचणी नि अडथळे यांचे उल्लंघन करून आपण पुढे पाऊल टाकायचे व केलेला संकल्प पूर्ण करायचा अशा निर्धाराने चरित्रनायकाची पावले पडूलागली. ज्याचा देव सहाय्यकारी। त्याला कोण काय करी!

कारागीर मिळविणे हे जितके कठिण तितकेच सरकारची परवानगी मिळविणे व पुजाव्याचा विरोध मोडून काढणे हेही महाकठीण कार्य होते.

सप्तशृंगीला अनुष्ठान करण्यासाठी चरित्रनायक गेले असतां नाशिक क्षेत्रात चरित्रनायकाचा मुक्काम झाला. तेथे त्यांचे एक माननीय भक्त श्री. नरहरपंत क्षीरसागर यांच्याकडे मुक्काम असतां त्यांचाही सल्ला घेण्यात आला. स्यानी तपास केला. तेथे रोजेकर या नावाचे दगड जोडणारे एक कारागीर त्यांच्या ओळखीने उपलब्ध झाले. ती जबाबदारी शिरावर घेण्यास ते तयारही झाले. परंतु सरकारची परवानगी व पुजाव्यांचा विरोध या अडचणी शिल्लक राहिलेल्या होत्याच. त्यासाठीं अनेक दिव्यांतून व कसोट्यांतून पार पडावें लागले.

जगदंबेच्या सेवेचें हें एक महत्तम कार्य होतें. तें पार पाडतांना अनेकांची कसोटी लागली परंतु जास्तींत जास्त कसोटी लागली ती आमच्या चरित्रनायकाची.

शेवटीं पुजाव्यांचा, सरकारी अंमलदारांचा, कारागीर वज्रेलपकार श्री. रोजेकर व नाशिकाचे उपरोक्त भक्त श्री. क्षीरसागर या सर्वांचा सहकार मिळून वज्रेलेपाचें हें महाकठीण कार्य त्या श्रीजगदंबेच्या कृपेने शेवटीं यशस्वी रीतीने पार पडले !

या कार्यात सर्वतोपरी व्यग्र असता चरित्र नायकास शारीरिक व मानसिक त्रास अतोनात झाला. परंतु जो संकल्प केला तो शेवटीं यशस्वी रीतीने पूर्णत्वास नेला याचें वाटणारे समाधान शब्दांनी व्यक्त करता येण्यासारखे नाहीं.

अशा रीतीने एक ना दोन कितीतरी कामगिव्या शंकराचार्य श्रीयोगानंदतीर्थ यांच्या हातून दीड तपाच्या काळांत पार पडल्या. स्थलाभावीं त्यांच्या विविध कामगिरीचा येथें ओळखताही उल्लेख करतां येत नाहीं याबदल अतीव खेद होत आहे. चरित्रनायकाने, त्र्याण्णव वर्षांची आयुर्मर्यादा पूर्ण करून ९४ व्या वर्षात पदार्पण केले होतें (१९६१) अमरावती येथील अंबाबाईच्या मंदिरांत ला सालचा चातुर्मास पूजाअर्चेत, लिंगार्चनांत व सप्तशती पाठांत खर्च करावयाचा अशा हेतूने चरित्रनायक अमरावतींत येऊन दाखल झाले. चातुर्मासाचे पंधरा दिवस पार पडले. स्नान संध्या पूजा अर्चा चालू असता प्रकृतींत एकाएकी बिघाड झाला. जगदंबेची पूजा व तिचें चिंतन भक्तिभावपूर्वक चालू असता या तिच्या थोर भक्ताने तेथेच इहलोकींची यात्रा संपविली !

ईश्वर-साक्षित्वाच्या खुणा

निवेदकः— चिपकूणकर गुरुजी

खुण ८ वी

शनैः शनैः संसरति असौ संसारः ।

अशा प्रकारच्या संसारी जीवनांत मनुष्य परिस्थितीनुरूप एक एक टप्पा अनुकूल पावले टाकीत गाठत असतो. कौटुंबिक जीवनांत सर्वसाधारणपणे तो आपल्या सदसदूविवेक बुद्धीला अनुसरून स्वतःचा मार्ग स्वतःच आत्रम-
प्याचा प्रयत्न करीत असतो. जेथे त्याची मति व प्रयत्नांची गती खुटते तेथे तो ईश्वराला शरण जातो. या ईश्वराला शरण जाण्यात मनुष्याची भावना, श्रद्धा, तळमळ, कळकळ, ओढ वगैरे ज्या प्रमाणांत असते त्या प्रमाणांत त्याला फलप्राप्ति होते असते. म्हणजेच परमेश्वरी सत्त्व त्याच्या हाकेला धावून येते. म्हणजेच त्याला ईश्वर सहाय्यकारी होतो.

प्रस्तुत हकीगत सन १९५९ सप्टेंबर महिन्यातील आहे. या वेळी माझी कन्या चि. शारदा (जी माझ्याकरिता या खुणा सुंदर सुवाच्य अक्षरांत लिहून काढते ती.) ही ऑगस्ट १९५९ च्या सुमारास प्रथमतः थोडीशी आजारी झाली. आजार म्हणजे काय, दुखणे कसले, वगैरे कोणत्याही प्रकारचे निदान आम्हाला व आमच्या काटुंबिक डॉक्टरांनाही झाले नाही. औषधोपचार लागू पडेनात व प्रकृतीत सुधारणा होईना. एक-दोन वरिष्ठ डॉक्टर, वैद्यांचीही औषधे झाली परंतु परिस्थितीत विशेष फरक पडला नाही. शेवटीं तिला मुलांच्या संबंधी तज्ज अशा खास डॉक्टरांनाही दाखविले व उपाय योजना सुरू केली. याचवेळी आपण मानवी उपायांची मर्यादा गांठली व आतां आपले श्रद्धास्थान जे श्रीसाईबाबा त्यांना हांक मारल्यावांचून अन्य उपाय राहिलेला नाहीं, अशी खात्री झाली व

आम्ही उभयतांनी आमच्या मुलीच्या स्वास्थ्याकरिता आमच्या घरीं असलेल्या श्रीबाबांच्या मूर्तीपुढे उमे राहून मनोमन प्रार्थना केली.

मी साधारणपणे लहर आली कीं, शिरडीस पूजा अभिषेकासाठीं कांही दक्षिणा पाठवीत असतों. या वेळीही अशीच दक्षिणा मुलीच्या स्वास्थ्याचा संकल्प करून पाठविली. थोड्याच दिवसांत शिरडीहून प्रसाद आला आणि इकडेही डॉकटरांच्या प्रयोगास यश येऊ लागले. योगायोग काहीही म्हणावा किंवा आपणांस अनुकूल अशा गोष्टी प्रसंगवशात् किंवा यदृच्छेने घडून आल्या म्हणजेही त्यांस आपण योगायोग म्हणतो. असाच कांहीसा प्रकार येथे घडून आला तो असा की:- मी दक्षिणा पाठविल्यावर मला प्रसाद आला व त्यानंतर साधारणपणे दर १५।२० दिवसानी कोणत्याही स्वरूपात कोणत्याही मार्गाने ओळखी-अनोळखी माणसाकडून सुद्धा मला शिरडीचा उदी प्रसाद मिळत होता. हा प्रकार सरासरी पांच सहा महिने चालू होता. याप्रमाणे प्रसाद येत गेला. मुलगीही सुधारत राहिली व पुढे तिची प्रकृति उत्तम झाली. नंतर अर्थातच तिला घेऊन आम्ही शिरडी येथे समाधि दर्शनास जाण्यास निघालो.

आम्ही मुंबईहून एस. टी. बसने निघालो. आम्ही नाशिकच्या जवळपास येता येता माझ्या मुलाची प्रकृति विघडली. तो लहान असल्यामुळे त्याची तक्रार सांगतां येईना व आम्हांलाही समजेना. अशा परिस्थितीत आम्ही नाशिक येथें आलों. मुलाचे अस्वास्थ्य बघून मी घाबरून गेलों व नाशिकहून परत फिरावें कीं काय अशा विचारांत होतों. ही सर्व बस शिरडीचीच असल्याकारणाने त्यांत काही वृद्ध वयस्कर मंडळी होती. त्यांनी चौकशी करून धीर दिला व म्हणाले कीं, “बाबांच्या दर्शनास मनुष्य त्यांच्या घ्रेणेनेच निघतो. त्यांची घ्रेणा ते पुरी करून घेतात तेव्हा तुम्ही अर्ध्यावरून परत जायचा विचार मुळीच करूं नका. बाबांनी तुम्हाला हांक मारली आहे. तर तुम्ही त्यांना हांक मारा आणि पुढे चला. तुम्हाला कांहीही त्रास होणार नाही.” ही जणूकांही बाबांचीच इच्छा त्यागृहस्थानीं बोलून दाखविली व आमची एस. टी. आमच्यासह शिरडीच्या रोखानें धावूं लागली.

पुढे यथाकाल आम्ही शिरडीस पोहोचलो. तेथे सर्व व्यवस्था उत्तम झाली. श्रीबाबांच्या समाधीचे दर्शनही उत्तम झाले. मुलांसह आम्ही सर्वानी दर्शन घेतले. समाधीपुढे उभे राहिलो असता कृतज्ञतेने बाबांच्या दयार्द्र दृष्टीने मन भरून आले व परमेश्वराचा ब्रीद स्वरूप एकच श्लोक तोंडातून बाहेर पडला.

“ अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।
तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ ”

संतपदावलि

(कवि— शाहीर खाडिलकर एम.ए.बी.टी.)

पद १ लें (राग कानडा, त्रिशाल.)

संत महात्मे जगी निवसती । परहित मर्नि ठेवुनिया रमती ॥४॥
कमळ पत्रगतजलबिंइसम । अनासक्त संसारि अनुपम । दीपा
सम निशिदिनि ते जळती ॥५॥

पद २-रें (राग पहाडी, दादरा.)

संतजना मुदितहृदय करित वंदना ।
जगति नसे ज्या तुलना, स्मरतया मना ॥६॥
धरणीसम सम सकला नित्य देखती ॥
वृक्षासम सकलजना साभ्य दाविती ॥
चंद्रासम शीतलता रम्य पसरती ॥
धन्य धन्य म्हणुनि तया स्मर सदा मना ॥७॥

पद ३ रें (अभंग.)

स्वार्थ ज्यानीं केला ठार । गेले तरोनी संसार ॥
नाहीं पाप पुण्य तया । जन्म मृत्यु गेले लया ॥
केली संचिताचि होळी । पुनर्जन्म नाहीं भाळी ॥
अहंकार ज्यांचा गेला । तोचि भृणवा हा भला ॥
संत असे पाहुनिया । पांडुरंग लीन पाया ॥८॥

चतुष्पदद्विपक्षीयांचे सार्वभौम सरकार !

एक महान् प्रयोग !

लेख पहिला. [पूर्वार्ध]

लेखक—शाहीर खाडिलकर (एम. ए. बी. टी.)

मानवाने वर्षानुवर्षे चालविलेल्या अमानुष जुलमाची आणि प्रचंड संहाराची भयंकर चीड आल्यामुळे एक धगधगता विचार ह्या मानवेतर प्राण्यानी एकदा वैरभाव विसरून एकत्र जमून केला; तो दिवस त्याच्या विस्कळित जीवनक्रमाचा अंतिम दिवस होता. निदान काही काळ तरी खासच होता.

मानवाने चालविलेल्या जुलमाचा शेवट कसा करावा आणि मानवाला आपला गुलाम कसे बनवावे हाच तो विचार होय. निसर्गाने निर्माण केलेल्या चौज्यायशी लक्ष योनीचा संहार करण्याचा अधिकार मानवाला कोणी दिला ? मानवात जसें चैतन्य आहे तसेच ते इतरही सर्व प्राणिमात्रात आहे. इतकेच काय की चराचर सृष्टि त्या एकाच महान् आत्मतत्त्वाने भरून गेली आहे. मानवासारखा नीच, हल्लका, निर्दय, कृतघ्न प्राणी दुसरा नसेल. तो तितकाच बुद्धिमान असल्यामुळे त्याने इतर प्राण्यावर स्वामित्व मिळविले. निसर्गाने माणसापेक्षा इतर प्राणीच जास्त आत्मसंरक्षणक्षम बनविले आहेत. सिंह, वाघ तर सोङ्गनच द्या, साधा उंदीर सुद्धा त्याला भिववून सोडीत असतो. पण बुद्धिश्रेष्ठत्वामुळे मानव वरचंड ठरला. आणि त्या बुद्धिप्रभावामुळेच त्याने आप-आपसातही झगडे माजविले. मानवात सुद्धा बुद्धिमत्ता सर्वत्र सारखीच नसल्यामुळे प्रयत्नाच्या जोरावर त्यानें विज्ञानशास्त्राची प्रचंड प्रगती करून तो अधिका-

अधिक उग्र बनत आहे. आज मानव प्रति परमेश्वर होऊं पहात आहे. मानवाची ऐहिक सुधारणा खूपच ज्ञाली आहे पण मन मात्र आहे तेथेच आहे.

अशा मानवाला पायबंद घालण्याचा प्रयत्न पशुपक्ष्यानीं सामुदायिक रीतीने सुख केला होता. त्यानीं एक विशाल परिषद गिरिकुहरांत भरविली आणि परस्परांमधील भेदभाव विसरून मानवाला हतबल करण्यासाठीं घटना तयार करून चतुष्पाद प्राणिमंडळाने आणि द्विपक्ष प्राणिमंडळाने एक सरकार स्थापन केले! य सरकारचा एक अध्यक्ष व एक उपाध्यक्ष होते. त्याशिवाय सार्वभौम विशाल सभा ही सर्वसत्ता असलेली सभा त्यानीं स्थापन केली होती. या सभेचे दोन विभाग होते. एक सामान्य सभा आणि दुसरी विशेष सभा

सामान्य सभेचे सभासद कोणासही होता येत होते. विशेष सभेचे सभासदात्व मात्र खास विशिष्ट प्राण्यांच्यासाठीच होते. सिंह, वाघ, आणि त्यांच्या पोट जाती यानांच विशेष सभेचे सभासदात्व मिळूं शकत होते. सिंह, व्याघ्र हे जंगलाचे प्रमुख स्वामी! म्हणून त्यांच्यासाठी असे करणे-निदान कांही काळ तरी भाग होते. पण त्यानीं सुझां आपला विनाश ओळखला होता- म्हणून ते ही बाकीच्या प्राणिमात्रांत संपूर्णपणे सामावून जाण्याचा प्रयत्न करीत होतेच.

सामान्य सभेचे एकूण सभासद चारशे होते. विशेष सभेचे सभासद पन्नास पर्यंत होते.

राष्ट्राध्यक्षपद एका जंबुकाला दिलें गेलें होते. आणि उपाध्यक्षपद शहामृगाकडे होते. सामान्य सभेचा अधिपति एक हत्ती होता. त्याच्या शारीरिक अवाढव्यते- मुळे तो त्या ठिकाणी खूपच शोभत होता. शिवाय सभेत गडबड गोधळ होऊ लागलाच तर सोंडेने शांतता प्रस्थापनेचे काम त्याला करता येत असे. विशेष सभेचे अधिपतिपद एका वृद्ध सिंहाकडे देण्यांत आले होते. मानवाशी त्याने कैकवेळा ज्ञटापट केली होती. हा त्याचा अनुभव लक्षांत घेऊन हे पद त्याच्याकडे तहहयात देण्यांत आले होते. शिवाय त्याचा रुबाबहि तसाच होता. डोक्यावर खूप केस, मानेवर आयाळ, आणि दाढी यामुळे त्याला गांभीर्य लाभले होते.

सरकारने प्राणिशाही तत्त्वावर राज्यशासन चालविले होते, त्यामुळे निवडणुकीने प्राणिमात्रांचे प्रतिनिधि निवडले जात असत. प्राणिशाही शक्तितिकी निकोप ठेवण्यासाठी सर्व थरातले प्राणी निवडणूक लढवीत असत आणि मतदान ही जातिनिरपेक्ष होत असे.

ही संस्था फक्त भारतीय पशुपक्ष्याची होती. भारतातील प्रमुख प्राणिवंश खालील प्रमाणे होते. -चतुष्पादांमध्ये सिंहवंश, व्याघ्रवंश, कुंजरवंश उष्ट्रवंश, अश्ववंश, गर्दभवंश श्वानवंश, अजवंश, महिषवंश, महोक्षवंश (बैल वगैरे) अस्वलवंश, वानरवंश, जंबूकवंश, वराहवंश, मूषकवंश वगैरे. या वंशात त्याच्या त्याच्या पोटजातीचा ही समावेश केला आहे असे समजावे. पक्षिवंशात -वैनतेयवंश, कपोतवंश, कुकुटवंश, मयूरवंश, पोपटवंश, काकवंश हे प्रमुख होते. कृमिकीटकवंशापैकी पिपीलिकावंशा ही प्रतिनिधित्व दिले गेले होते. काही प्रमाणात नागवंशाही सामावून घेतला गेला होता.

या पैकी लढाऊ जाती म्हणजे सिंह, वाघ, लांडगा, अस्वल, रानडुकर, हत्ती, उंट, घोडा, भार वाहण्यास गर्दभ हे प्रमुख होत. शिवाय पक्षिवर्गातील गरुड, गिधाड, बहिरी ससाणा, साफसफाईसाठी कावळा हे प्रमुख होत शिवाय साप मुंगूस आणि मुंगी !

हें वर्गीकरण जरा विस्तारानें देण्याचें कारण असें कीं आपआपसांतील हेवेदावे, उच्चनीचपणा व खाद्यखादक भाव विसरून केवळ एकाच ध्येयानें प्रेरित होऊन हें सरकार स्थापिलें गेलें होतें. अर्थात् जातिसंख्येप्रमाणे काटे कोरपणे जागा भरल्या नव्हत्या तरीपण संख्यातिशायामुळे अज म्हणजे बोकड गर्दभ म्हणजे गाढव आणि वराह म्हणजे डुकर यांची संख्या सभासदांत जास्त होती. चारशें सामान्य सभेच्या सभासदापैकीं बोकड २०९ होते. ५० गाढवे २५ डुकर २५ घोडे मग इतर वानर पक्षी वगैरे असें असून सुद्धां खाते वाटप करताना अत्यंत लायक प्राणि त्या त्या खात्यावर नेमले गेले होते.

गृहखाते एका बकव्याने आपणाकडे ठेवले होते. संरक्षणखाते एका सिंहाकडे होते. आणि त्याला मदतनीस म्हणून एक बंगाली वाघ देण्यांत आला होता. कारण ते इतराहून विशिष्ट दर्जाचे आणि पात्रतेचे समजले जात

होते. अन् यांत काहीच गैर नव्हते. अंतराळ संरक्षण गरुडाकडे होते. जलापासून संरक्षण मोठमोळ्या मगरी करीत होत्या. अर्थखाते एका वानराकडे दिले गेले होते. त्याच्या स्वभावचांचल्यामुळे वेळोवेळी कमीजास्त कर लादून तो ते काम करीत असे. मानवसंपर्कखाते दुसऱ्या एका दक्षिणकडच्या हुषार कपिराजाकडे दिले गेलें होते. परराष्ट्रखाते ही गरुडाकडेच देण्यांत आले होते. स्वच्छता आरोग्य वगैरे खाती गर्दभराज व वराह यांच्याकडे सोपविली होती.

कावळ्यांची जात त्यांच्या मदतीला देण्यांत आली होती. पोलीस खाते व गुप्तहेरखात्यांत हत्ती, उंट, मांजर व कोळहे यांची भरती केली गेली होती आणि इतर कांही खाती इतर प्राण्यांत वाढून दिली होती.

सर्वात आश्वर्याची गोष्ट म्हणजे प्रधान मंत्रिपद एका जहाल नागिणी-कडे दिले गेले होते. तिने आपल्या तडफदार स्वभावामुळे सर्वांना आपल्या ताब्यांत ठेवले होते.

अशा रीतीने अस्तित्वांत आलेले पहिले सरकार अत्यंत कार्यक्षम होते यात शंकाच नाही.

सर्व मंत्री आपआपली कामे निरपेक्ष बुद्धीने जरूरी पुरतेच वेतन घेऊन राज्यकारभार चालवीत होते. कोणत्याही बँकेत त्यांची खाती नव्हती.

अशा या लोकोक्तर विशाल सभेची पहिली सार्वभौम सभा भरली-पहिलें अधिवेशन सुरू झाले तेव्हा सर्वांना अत्यंत आनंद झालाच ! पहिला ठाव मंजुरीसाठी आला होता तो अर्थातच मनुष्याच्या जुलमाविरुद्धचा. पशुपक्ष्यांनी असा ठाव आणून माणसाविषयी द्वेष व तिरस्कार दाखवावा हें मनुष्यजातीला खासच शोभण्यासारखें नाहीं !

मानव मानवेतरांना छळतो, ठार मारतो आणि पीडतो यांत काहीच आश्वर्य नाहीं ! माणूस हा माणसानासुद्धा पशूंसारखेच समजतो, हा दैव-दुर्विलास आहे.

आपली लोकशाही ही लोकशाही नसून पक्षशाही आहे आणि हे पक्ष म्हणजे अत्यंत स्वार्थी लुच्ये व लबाड आहेत.

आपले मंत्री एकदा मंत्री ज्ञालेच की राजा सारखे वागूं लागतात पण राजांना मात्र नावें ठेवीत असतात. निवडणुकीच्या वेळीं गयावया करून मत मागणारे लोक निवडून आल्यावर बेदरकार सरदार आणि सुभेदार होतात. मंत्री ज्ञाल्यावर तर विचारूनच नका ! सतेनें धुंद ज्ञालेले संपत्तीसाठी हपापलेले आणि ऐष आरामांत मशगूल होऊन जाणारे हे मंत्री मतदाराला विसरतात आणि आयाराम-गयाराम बनून निवडणुकीच्या वेळीं दिलेलीं भरघोस आश्वासनें मोऱून कनिष्ठ नर बनतात. आता कांही अपवाद असतील, पण ते अपवादच !

सर्वाभूती समभाव हे तत्त्व तोंडाने उच्चारणारे, स्वार्थात बुडून गेलेले असतात.

सर्वसामान्य जनतेचा असा समज आहे की दहा वर्षे मंत्रिपद भोगणारा कोट्यधीश होतो आणि पिढ्यान्-पिढ्या पुरेल इनकी भक्तम अर्थव्यवस्था करून ठेवतो ! आणि आमदार खासदार पद मिळाले की लक्षाधीश होतो. आणि म्हणूनच निवडून येण्यासाठी एवढी धडपड चाललेली असते. आम जनतेचे कल्याण, आम जनतेचे कल्याण हे नुसते परवलीचे शब्द असतात. खरे कल्याण होते त्याचे आणि त्याच्या बगलबच्चाचे !

मंत्री कसा असावा याचे वर्णन उपहासात्मक रीतीने खालील फटक्यात केले आहे :-

फटका

लोकशाहीच्या राज्याचा मंत्री कसला असावा ? ।
 निवड ज्ञाल्यावर मतदाराला विसरून जाणारा असावा ॥
 गुंड दांडगे जवळ बाळगून पैसे खाणारा असावा ।
 इतरांची हो निंदानालस्ती नेहमी करणारा भसावा ॥
 दुसऱ्यांची घर बुडवून सारीं साय खाणारा असावा ।
 दुसऱ्यांचे मुडदे पाडून टाळूचं लोणी खाणारा असावा ॥
 शिव्याशाप लोकांनी दिले तरी खुर्ची सोडणारा नसावा ।
 सत्तेसाठी हापापलेला रक्त पिपासू असावा ॥

मनुष्य जर मनुष्याबरोबर असे वागत असतो तर तो पशुपक्ष्यांशी कसें वागत असेल हे सांगण्याची आवश्यकताच नाहीं !

ज्ञानेश्वर, नामदेव, एकनाथ, तुकाराम, वगैरे संतांची शिकवण फार उदात्त होती. पशुपक्ष्यादिकांवरही त्यांचे नितांत प्रेम व एकात्मता होती. त्यांची नावें रेडा, कुत्रा, गाढव, चिमण्या वगैरेना पाठ होती व आहेन; पण अशीं माणसें कोट्यवधींत एखाददुसरा मिळण्या इतरींच ! बाकी सर्व पशु-पक्ष्यांच्या योनीपलीकडीलच म्हणतां येईल.

मग विशाल सभेत पहिला ठराव मनुष्य जातीबरोबर झगडण्याचा झाला तो योग्यच होता. यापुढे मनुष्याला हतबल करून त्याला नष्ट करणे किंवा गुलाम करणे हेच उद्दिष्ट पशु-पक्ष्यानी ठरविले होते.

जंगलावर मनुष्याने अतिक्रमण केल्यामुळे वन्य पशूना राहण्यास ठिकाणच उरले नव्हते. जल, जमीन व आकाश या तीनही ठिकाणी मनुष्य अनिर्बंध संचार करू लागल्यामुळे पशुपक्ष्याना ही सार्वभौम सत्ता स्थापन करावी लागली. तिचे मुख्य ठिकाण गिरिकुहरांतील एक अजिंक्य प्रदेश आहे. ईश्वर करो आणि त्यांचा प्रयत्न यशस्वी होवो.

(पुढील अंकी समाप्त)

मंगल पहाटची भूपाळीःश्रीसाईनाथांची

उठा उठा साईनाथा । दर्शन द्या सकला ।

द्वारीं आलो आभीं तुमच्या । घेऊनिया निज प्रेमाला ॥१॥

दिसे आम्हां नेचीं तुमच्या । नवी आशा, नव कल्पना ।

त्यांने बहर येई अमुच्या । सुस जीवाला ॥२॥

तुम्ही असता पाठीराखे । अम्हां गुरुराया ।

भयभीती काही नूरे । सान्या आयुप्याला ॥३॥

विनवणी तुमच्या चरणीं । अतां देवराया ।

भक्ति शक्ति धावी अम्हां । तरण्या भवसागराला ॥४॥

कवी- श्री. शाम जुवळे

तीन या संख्येचे भाग्य

लेखांक दुसरा

(लेखक—शाहीर खाडिलकर, एम. ए. बी. टी.)

तीन या संख्येचे भाग्य उजळविणारा फार मोठा वंशिला त्या संख्येला लाभला असला पाहिजे असे आपण मागील लेखात म्हटले होते. आणि तो पाठिंबा कोणाचा असावा याचा अंदाज बांधण्यास वाचकाना विनविले होते माझ्या मते त्याचे उत्तर खालील प्रमाणे आहे.

तीन या संख्येचा सगळ्यात मोठा वंशिला म्हणजे साक्षात् प्रब्रह्माचे व्यक्ताव्यक्त स्वरूपच होय. निर्गुण निराकार नित्य, शुद्ध, बुद्ध, मुक्त स्वरूप असे जे अक्षर या नावाने प्रतीत होणारे शुद्ध ब्रह्मतत्त्व तेच तीन या संख्येत अवतरले आहे.

अक्षर या शब्दांत सुद्धा तीन अक्षरेच आहेत.

याच ब्रह्मतत्त्वाचा निर्देश ॐ या पदाने सर्वत्र केला जातो. ॐ या पदांत अकार उकार व मकार असें तीन घटक आहेत.

‘ओ मित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।

यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥ (गी-अ-८-१ उ)

असें भगवान् स्वतःच सांगत आहेत.

तत् सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः । (गी . अ . १७-२३)

असे गीतेंत अन्यत्र वर्णिलेले आहे.

यज्ञोपवीतधारणविधींत यज्ञोपवीतांत मंत्रशक्ती स्थापन करण्यासाठी ‘ॐकारं प्रथमतन्तौ न्यसामि’ असेंच म्हटले जातें, यालाच प्रणव असे म्हणतात. प्रणव शब्दांत ही तीनच अक्षरे आहेत.

इतरत्र ही ब्रह्माचे स्वरूप तीन तीन शब्दांनीच वर्णिलेले आहे. सत् चित् आनंद. शांतम् शिवम् सुंदरम् इत्यादि-श्रीगणपत्यर्थवर्शीषातहि श्रीगजाननाचे स्वरूप अकारसयच आहे असे सांगितले आहे.

ॐ नमो जी आद्या । वेदप्रतिपाद्या ।

जय जय स्वसंवेद्या । आत्मरूपा ज्ञाने० अ. १-१. । असे श्रीज्ञानेश्वर म्हणतात.

प्रश्नोपनिषदांत पांचव्या प्रश्नांतील दुसऱ्या, तिसऱ्या, चौथ्या व पांचव्या मंत्रांत ॐ काराचेच माहात्म्य वर्णिलेले आहे. ते असे.—

परं चापरं च ब्रह्म यदोकारः । अ-५-२ । इत्यादि ३० चे तीन भाग आहेत. पहिल्या भागाने कायिक उन्नती, दुसऱ्या भागाने वाचिक आणि तिसऱ्या भागाने मानसिक उन्नति होते म्हणून ओम् कारोपासना करावी असे सांगितलेले आहे. कोणी या तीन मात्रा म्हणजे भाग आधिभौतिक, अधिदैनिक व आध्यात्मिक स्वरूपाने युक्त असे मानतात.

कठोपनिषदांत विकार म्हणजेच ब्रह्म असे स्पष्ट वर्णन आलेले आहे. अध्याय १, वल्ली दुसरी पहा:-सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति ।

तपांसि सर्वाणि च यद् वदन्ति ॥
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरान्ति ।
तत्ते पदं संग्रहेण ब्रवीम्योमित्येतत् ॥ मंत्र १५ ॥

सर्व वेदमंत्रांची सुरवात ३० पदानेच केली जाते.

एवढा मोठा वशिला असल्यावर तीन या संख्येची प्रतिष्ठा वाढणार नाहीं तरच आश्र्वय !

दुसरे एक कारण असे आहे कीं तीन या संख्येपासूनच कोणत्याहि वस्तूला पूर्णत्व येऊ लागते. दोन रेषा मिळाल्या तरी ती आकृति मर्यादित होत नाही. पण तीन रेषा विशिष्ट तज्ज्ञेने जोडल्यास त्रिकोणाकृति

होऊन जागा मर्यादित होते. त्यापुढे मग चतुष्कोण, षंचकोण वगैरे आकृति तयार होतात.

संसारात सुद्धा तीन ही संख्याच संसाराला पूर्णात्व आणु लागते. नुसते पतिपत्नी असून भागत नाही; तर मूळ ज्ञात्यावरच संसार सफल होऊ लागतो.

म्हणून तीन या संख्येला शतशः प्रणाम !

योगमहर्षि के. क. प्रधान यांची ग्रंथसंपदा

सृष्ट्यांच्या धकाधकीच्या जीवनांत सुख, समाधान व शांती मिळविणे कठीण झाले आहे, पुढील ग्रंथांच्या वाचनाने आपणास त्यांचा लाभ होईल.

साक्षात्कार (अध्यात्मिक काढबरी) किं. ५ रु. सद्गुरुच्या शोधार्थ किं. २ रु., अमृतकलश किं. २ रु. जॉय (इंग्रजी) किं. २ रु., शॉर्वर्स ऑफ डिलाईट किं. ३ रु., समाधी (इंग्रजी) किं. ३ रु.

पुस्तके कुठें मिळतील ? : (१) बळवंत बुक डेपो, गिरगांव पोर्टुगीज चर्चसमोर, मुम्बई नं. ४ (२) श्रीमती लीला के. प्रधान, १४७ राजाराम भुवन, शिवाजी पार्क रोड नं. ५ माहीम, मुम्बई नं. १२

ॐ तत्सत्

गीतेचे सारभूत मार्गदर्शन

(लेखांक ७ वा)

लेखक : डॉ. रा. य. परांजपे, रत्नागिरी

मन्मना भव मङ्ग्लको मध्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रियोऽसि प्रतिजाने मे ॥

मागील लेखांत संतांवर प्रेम करणे भगवंताला किती प्रिय आहे, या विषयीं विवेचन झालें आहे. आतां या पुढील ओवींत भक्तीच्या आणखीं एका अंगाचे वर्णन आलेले आहे. प्रथम मन हें भगवंताचे एकायतन, म्हणजे एकमेव स्थान करावे असें सांगून नंतर ‘माझेनि श्रवणे कान भरूनि घाली’ असें सांगून मनांतील प्रेम सर्वेद्रियांनीं कसें भोगावे याची सुरवात केली आहे. श्रवणानंतर दृष्टि हें इंद्रिय घेऊन, संतांवर कामिनीवरील कामुकाच्या दृष्टीप्रमाणे प्रेमाची दृष्टि असावी, हें सांगून झालें. आतां यानंतर वाचेने भगवद्भजन कसें करावे, त्याचे वर्णन ओघानेंव आले आहे.

मी सर्व वस्तीचे वसौटे । माझीं नामे जियें चोखटे ॥
तियें जियावया वाटे । वाचेचिये लावी ॥

भगवान या ओवींत स्वतःला ‘सर्व वस्तीचे वसौटे, म्हणत आहेत. ‘संत जे माझीं रूपडीं’ असें मागील ओवींत वर्णन आलें आहे. आतां ते आपलें स्वरूप, सगुण निर्गुणाच्या पलीकडील सांगत आहेत. ‘सर्व वस्तीचे वसौटे, म्हणजे ‘सर्वांचे विश्रांतिस्थान’ नुसते विश्रांति स्थान नव्हे तर विश्रांतीचेही विश्रांतिस्थान सर्व जीवांचे स्थान विश्रांति स्थान म्हणजे ‘मोक्ष’ परंतु भगवंताजवळ मोक्षही विश्रांतीला येतो.

मोक्षही सकट गती । जेरें येती विश्रांती ॥
गंगादि अपांपती । सरिता जेवी ॥

भगवतांत भगवंताला, 'आश्रय' म्हटले आहे. मुक्तीसुद्धां ज्याच्या आश्रयानें नांदते, असा हा आश्रय आहे. ज्ञानोबा ज्याला आद्य म्हणतात, तो हाच. सगुण, निर्गुण, द्वैत, अद्वैत वगैरे भाव याच आश्रयावर नांदतात व येथेच विराम पावतात.

सगुण निर्गुण जयाचीं हीं अंगे ।
तोचि आम्हांसंगे क्रीडा करी ।

असें या भगवंताला तुकोबा म्हणतात. हाच आश्रय आश्रय स्वरूपी भगवानच, अनंत नामरूपांनी नटला आहे. असा प्रत्यक्ष अनुभव ज्ञानी भक्तांना असतो.

अनंत रूपे अनंत वेषे । देखिले म्या तयासी ।
बाप रखुमादेवीवरू । खूण बाणली कैसी ॥
असे ज्ञानोबानी अनुभवाचे वर्णन केले आहे.
एकनाथ महाराजहि असेच वर्णन करतात—

नामरूप गुण अवधा मेघश्याम । आम्हा वेगळे ते काय उरले.

नाम आणि रूप ही मिथ्या, मायिक आहेत असे वेदांतांत प्रतिपादन केले जाते. परंतु सर्वत्र अभेद भावनेने पाहणाऱ्या संतांचा अनुभव, नामरूपे मिथ्या आहेत असा नसतो. सर्वच नामरूपे भगवत्स्वरूप आहेत, असा त्यांचा कृतनिश्चय झालेला असतो आणि एवढा अनुभव असूनहि, त्यांचे विशेष प्रेम पूर्णवितार भगवान श्रीकृष्णाच्या नामरूपावर, आसक्त झालेले असते.

नामरूपी जडले चित्त । दास त्याचा मी अंकित ॥
त्याचे स्वतःचे चित्त नामरूपावर जडलेलेच असते परंतु त्यांच्याच सारखा समानधर्मी संत आढळल्याल त्याचा अंकित दास होण्यांत त्यांना महद्वाग्य वाटते.

भगवान आपल्या नावाला चोखटे असे म्हणत आहेत. चोखटे म्हणजे पवित्र. सर्वनामरूपाचा पसारा भगवत्स्वरूप असला, तरी कोणत्याही नामाबद्दल त्यानी चोखट असा शब्द वापरला नाही. भगवंताची काही नावेच पवित्र आणि काही अपवित्र असे भगवताना वाटते काय? नाही. मग असे म्हणण्यात काय हेतू असावा? हेतु हा आहे की, भगवान अवतार घेऊन आल्यावर, त्यांच्या कार्यानुरूप जी अनत नावे त्याना प्राप्त झाली, ती सर्वच पवित्र आहेत, कारण त्या नांवांनी केवळ भगवंताचा बोध होतो. विश्व संपूर्ण नामरूपात्मक असल्याने प्रत्येक नांवाबरोबर, त्या त्या वस्तूचा बोध होतो परंतु प्रत्येक नावाने काही भगवंताचा बोध होत नाही. आणि भगवान श्रीकृष्णाचे स्मरण, हे इतर कोणत्याही नामाने होणाऱ्या स्मरणापेक्षां सर्व श्रेष्ठच आहे, म्हणून ज्या ज्या नांवांनी भगवंताचे स्मरण होईल, ते नाव श्रेष्ठ होय. भक्तांना अशा नावांची अतीव गोडी वाटत असते.

शृण्वन्सुभद्राणि रथागपाणे जन्मानि कर्माणि च यानि लोके ॥

गीतानि नामःनि तदर्थकानि गायन्विलज्जो विचरेदसंगः ॥

भागवतांतील वरील श्वेतांत नामस्मरणात रंगून गेलेल्या भक्तश्रेष्ठांचे वर्णन आले आहे. त्यांत तदर्थक नावे भक्त गावोत असें म्हटले आहे. तदर्थक म्हणजे-गोपाळ, पूतनारी, केशिहंता, गिरिधारी वगैरे अनेक नांवांचा समावेश आहे. गोपाळ म्हटले कीं लगेच गाईचें पालन करणारा, हा भाव लक्षांत येतो. मग ते गोपाळ, तो गोवर्धन पर्वत, तेथील त्याच्या सर्व प्रकारच्या लीला यांचें स्मरण होते. त्याच्या हातांतील वेताची काठी, पायांत वहाणा, डोकीवर मयूरपिंच्छाची टोपी, खांद्यावर कांबळे असें, संवगड्यासमवेत खेळणारे, मुरलीच्या सुमधुर नादाने आसमंत भारून टाकणारे, बालब्रह्म डोळ्यांपुढे तरळूं लागते. पूतनारी म्हटले म्हणजे पूतनावधार्चें संपूर्ण चित्र उर्भे रहातें. अशाच अनेक नांवातून, श्रीकृष्ण चरितामृतांचें पान घडत असल्याने, अशी तदर्थकारी नामें संत मोळ्या आल्हादाने गाऊं लागतात.

रामकृष्ण हरि गोविंद । या नामांचे निखिल प्रबंध ॥

माझीं आत्मचर्चा विशद । उदंड गाती ॥

असे भगवंताच्या केवळ नांवाचेच निखिल प्रबंध तयार होऊ लागतात. पहा
गोविंद गोविंद हरे मुरारे । गोविंद गोविंद मुकुंद कृष्ण ॥
गोविंद गोविंद रथांगपाणे । गोविंद दामोदर माधवेति ॥
या संपूर्ण श्लोकांत नामाशिवाय काय आहे ?
गौरांग महाप्रभु अशाच भजनांत दंग होत असत.

कृष्ण कृष्ण, कृष्ण कृष्ण, कृष्ण कृष्ण, कृष्ण हे ।
राम राघव, राम राघव, राम राघव, रक्ष माम् ॥
कृष्ण केशव, कृष्ण केशव, कृष्ण केशव पाहि माम् ॥

श्रीमत् आद्यशंकराचार्यांचे एक नारायण स्तोत्र या भावनेतून निर्माण
झाले आहे. तीस कडव्यांचे हें स्तोत्र, अत्यंत रमणीय आहे. त्यातील दोन-
तीन नमुन्यादाखल उधृत करतो.

नारायण नारायण, जय गोविंद हरे ॥ ध्रु ॥
नारायण नारायण, जय गोपाल हरे ॥ ध्रु ॥
करुणापारावार, करुणालय गंभीर ॥ १ ॥
घननीरद संकाश, कृत कलि कल्मषनाश ॥ २ ॥
यमुना तीर विहार, धृत कौस्तुभ मणिहार ॥ ३ ॥

नामसंकीर्तनाचा असा हा अभ्दुत नटनाच, सर्वच संतांच्या जीवनाला
व्यापून राहिला आहे. अशाच चोखट नामाचा जयजयकार करून, ते
आपल्या जीवनाचे प्रधान अंगच बनून जावे, यासाठी भगवंतांनी अर्जुनाला
अशा नामाचा जिभेला चाळा लावून घेण्याविषयी सांगितले आहे. नाम घेता
घेता, प्रेमाचा जिव्हाळा, असे नाम मुखावाटे येण्यानेच घडत असते.

प्रेमाचा जिव्हाळा नाम मुखासी आले ।
सार्थक पै झाले संसाराचे ॥ ध्रु ॥
केशव नाम सार माधव उच्चार ।
नाम निरंतर हृदयी वसे ॥ १ ॥

वरील अभंगात प्रेमाचा जिव्हाळा असे नाम, मुखाने आले व त्यामुळे
संसाराचे सार्थक झाले, असे झानोबानी म्हटले आहे.

परम मंगल निधी । श्रीविठ्ठलाचे नाम आधी ॥
म्हण का रे जना । श्रीविठ्ठलाचे नाम वाचे ॥

असा ते आग्रह करीत आहेत. नाम स्मरणाचे महत्त्व सर्व संत महंतानी उच्चारवाने उद्घोषित केले आहे. मात्र नामाची खरी गोडीही संताच्या संगतीतच उपन्न होते, म्हणून प्रथम संतावर प्रेम करावयास सांगून, नंतर नामघोषाचें महत्त्व दाखवले आहे. मनातले मनात नाम धेण्यापेक्षा वाचेने उच्चार करून धेणे, हे सगुणाचा विशेष आनंद देणारे आहे. हरिपाठाच्या अभंगात, वाचेने नाव उच्चारण्यावर, विशेष भर याचसाठी दिलेला आहे आणि हरिपाठात संत संगतीचेहि महत्त्व तितकेच वर्णन कले आहे.

संतचरण रज लागता सहज ।
वासनेचे बीज जळुनि जाय ॥

मग रामनामी उपजे आवडी ।
प्रेम चढोवढी वाढो लागो ॥

असे तुकोबानी संतसंगतीचे महत्त्व वर्णून, नामाविषयी प्रेम कसे वृद्धिगत होत जाते, ते कथन केले आहे.

कानाने भगवत्कथामृताचे सेवन, जिव्हेने नामामृताचे भोजन व दृष्टीने संत दर्शनाचा आनंद, असा ज्ञानेद्रियानी सुखाचा लाभ जोडला. परंतु हात पाय इत्यादि कर्मेद्रियांनी काय करावे ? त्याच्याकरितांच पुढील ओवी आहे—

हातांचें करणे । कां पायांचें चालणे ॥
ते होय मजकारणे । तैसें करी ॥

मनुष्याला जगण्याकरितां, मुख्यतः कर्मेद्रियांचा वापर करावा लागती परंतु केवळ शरीर भरण करणे, एवढेंच इंद्रियांचें काम नाही. ‘देवे दिला देह भजना गोमटा’ हें लक्षांत ठेवावे. देहाच्या भुकांपेक्षां आत्म्याच्या भुका अधिक महत्त्वाच्या आहेत. त्या पूर्ण करणे, हेच इंद्रियांचें प्रधान कर्तव्य आहे. ‘केवळ देहभरण । ते उघड नागवण’ ॥ असें ज्ञानोबा म्हणतात. शरीर हे भगवद्भक्तीचे उत्तम साधन, म्हणून त्याचें महत्त्व निर्विवाद आहे. परंतु साधनालाला च साध्य

समजून, जन्म वृथा धालवणे, या सारखा मूर्खपणा दुसरा नाहीं. हातापायांचा उपयोग भगवद्गत्कीकरितां होत नसेल, तर ते नसलेले काय वाईट? एथर्पर्यंत भक्तांची अवस्था असते. तुकोबा म्हणतात—

हात पाय तेणे पंथे न चालतां। जावोत अनंता गळोनियां॥

पायांनीं तीर्थयात्रा घडावी, हातांनीं देवाची पूजा करावी, संतांची सेवा करावी; देह अवसानावर असावा आणि भगवत् कथा करण्याला त्याचा उपयोग व्हावा इत्यादि अनेक मनोरथ या देहाच्या भांडवलावर ते करीत असतात.

कथेची सामुग्री। देह अवसानावरी॥

नको जाऊ देऊ भंगा। गात्रे माझी पांडुरंगा॥

असे तुकोबा देवाजवळ मागणे मागतात.

पार्यां तीर्थ यात्रा घडो। देह संतांधरीं पडो॥

हाच एक मात्र हव्यास असतो. भगवान अर्जुनाला असाच हव्यास धरण्याविषयीं येथे सांगत आहेत.

‘मङ्गल्को भव’ या पदावरील विवेचनांत भक्तीचा प्रेममय भाग दाखविण्याचे कार्य ज्ञानोबांनीं सहा ओव्यांत पूर्ण केले आहे. मन आणि इंद्रिये यांच्याद्वारा भक्तिप्रेमाचे मूर्तस्वरूप कसे प्रकट होते तें या सहा ओव्यांतून आतापर्यंत पाहिले आहे. भक्तांच्या सर्व कर्माची प्रेरक शक्ति, भक्ती हीच असते आणि या भक्तीची बाह्य लक्षणेहि स्पष्ट असतात. येथे ज्ञान्याप्रमाणे—

मनाची नखी न लगे। बुद्धीची दृष्टी न रिगे॥

इंद्रिया कीर जोगे। कायि होईल॥

असे मनबुद्धीच्या पलीकडील अव्यक्तांचे भजन नसते किंवा—

आत्म नित्य नवी। तेचि करूनि ठाणदिवी॥

जो इंद्रियाने चोरूनि जेवी। तयासचि फावे॥

असा इंद्रियांना न मिळणारा भोजनांचा प्रकारहि येथे नाही तर—
डोळे निवतील कान। मना होय समाधान॥

असा सर्वेंद्रियांना आनंदाचा महाप्रसाद येथे लाभत असतो. अर्थात् हंद्रियाना मिळणारा हा प्रसाद प्रहण करणारा आत्माच असल्याने तोहि आनंदाने तृप्तच होतो. म्हणून सगुण भक्तींत रंगून गेलेले संत, निर्गुण भक्तीला महत्त्व देत नाहीत. तुकोबा तर प्रतिज्ञाच करून राहिले आहेत.

देवा हाती रूप धरवू आकार
नेदू निराकार होऊ त्यासी ॥

आणि आपल्यालाच उपदेश करून त्यानी सर्वानाच मार्गदर्शन केले आहे. 'मङ्गल्को भव,' यावरील ओव्यांच्या भावार्थाशी तुकोबाचे हे बोल जुळते मिळते असल्याने देत आहे.

अभंग— घेई घेई माझे वाचे । गोड नाम विठोबाचे ॥ १ ॥
 तुम्ही ध्यारे डोळे सुख । पहा विठोबाचे मुख ॥ २ ॥
 तुम्ही आईकारे कान । माझ्या विठोबाचे गुण ॥ ३ ॥
 मना तेथें धांव घेई । राही विठोबाचे पायी ॥ ४ ॥
 तुका म्हणे माझ्या जीवा । नको सोडु या केशवा ॥ ५ ॥

भक्त जीवनांतील कांही महत्त्वाच्या अंगोपांगाचा विचार केल्यानंतर, सहज धर्माने होणारे भक्ताचे आचार विचार, हेही भक्तीलाच पोषक कसे होतील, याचा विचार 'मध्याजी' या पदावरील विवेचनांत, ज्ञानोबांनी स्पष्ट करून दाखविला आहे. 'मन्मना भव आणि मङ्गल्को भव' या पदानंतर 'मध्याजी भव' या वरील ज्ञानोबांच्या विवेचनाचा भावार्थ आतां पुढील लेखांत पहावयास मिळेल.

“ मालक साईं साच ”

पद्य (राग कॉफी, ताल तिताल)

मालक साईं साच ॥ सुजना ! ॥ धु ॥

शिरडी - वासी संत - शिरोमणि ॥

उध्दरि दीन - जनांच ॥ १ ॥

बसुनि धुनीच्या निकट जनांची ॥

नाशी संसृति - आच ॥ ५ ॥

धेर्ई धन, परि हरी धनाशा ॥

चुकवि यमाचा जाच ॥ ३ ॥

आर्तांची हरि आर्ति समूळचि ॥

आई बाबा हाच ॥ ४ ॥

इहपर सौरोया देउनि भक्ता ॥

असंग राहि उगाच ॥ ५ ॥

साईं राम भजे नित्य मानसि ॥

सोङ्गुनिया आशाच ॥ ६ ॥

तुका आकाशाएवढा !

थोर संताच्या कार्याचें रसग्रहन

ले. कु. प्रार्थना चिपळूणकर बी. ए.

ज्ञानदेव तुकाराम ! तुकारामांची पालखी जात होती. वारकरी टाळ मृदुंगात दंग झाले होते. 'भत्तिमंदिराचा कळस' म्हणून तुकारामांचा उल्लेख करणे जास्त इष्ट ठरेल. डोऱ्यांचे पारणे फिटले धन्य ते लोक ज्यांनी खज्या तुकारामाना पाहिले त्यांच्या पावलांवर डोई ठेवली त्याची चरणधूळ कपाळावर लावली.

तुकाराम जातीने वाणी होता. संसारांत राहून परमार्थ करीत होता. वृत्तीने प्रवृत्तिवादी असूनही मनाने निवृत्तिवादी होता. तुकारामाची परिस्थिती फार चांगली होती. परंतु दुष्काळ आणि कर्ज यांत सगळे गेले. तुकारामांनी पांडुरंगाचा आश्रय घेतला. पत्नी आपली संसारत मग होतीच तुकारामांवर निष्ठा होती; पण तिला विठ्ठलाचा तिटकरा होता. तुकाराम होतात. चिपऱ्या आणि वीणा घेऊन उंच अशा भंडारा डोंगरावर जाऊन बसत. विठ्ठलाचा अखंड नामगजर चालू होता. संसारांत लक्ष नाही. डोळे पैलतीराकडे लागून राहिलेले.

तुकारामांचे मोठेपणीचे आयुष्य अत्यंत दारिद्र्यांत गेले. जातीने शूद्र होते तरीही, ”

“ वेदांचा तो अर्थ आम्हांसीच ठावा,
येरांनी वाहावा भार माथा । ”

असे म्हणत असत. तत्कालिनांनीं तुकारामाना पुष्कर्ळच विरोध केला. तुकाराम सुशिक्षित नव्हता परंतु त्याच्या अंतःप्रवृत्तींतून आणि विठ्ठल भक्तीतून निर्माण झालेली अभंग रचना ही काव्याचा सर्वोत्कृष्ट नमुना म्हणतां येईल तुकारामानंतर अभंग संपला. अभंगवाणी प्रसिद्ध तुकयाची हें एकच नांव वारंवार घेतले जाते.

तुकाराम वारकरी पंथाचा होता. निवृत्तिवादी होता, मोक्षाप्रत कसे जाता येईल तो मार्ग शोधत होता. तुकारामांचे लेखन सगळे विठ्ठल भक्तीपर उपदेशात्मक आणि आत्म निवेदनपर होते.

“ देवाचिये इंद्रारी उभा क्षणभरी
तेणे मुक्तिचारी साधियेल्या । ”

असे ज्ञानेश्वर म्हणतात. ते तुकाराचे बाबतीत पण सत्य आहे. तुकाराम आणि रामदास समकालीन आहेत. पण तुकारामाचे तत्त्वज्ञान धरो-धरी पोहोचते. तो चास्त लोकप्रिय झाला याचे मुख्य कारण त्याचे तत्त्वज्ञान सामान्य आहे. सामान्यासाठी सामान्य शब्दांत आहे म्हणण्यापेक्षा धगुती शब्दात सांगितले आहे त्याच्या भक्तानी अभंगरचना संकलित करून ठेवली आहे.

तुकारामाच्या काळच्या कर्मठ ब्राह्मणांनी जलदिव्याची शिक्षा तुकारामाना दिली. अभंगगाथा इंद्रायणींत बुडविली. काय झाल्या असतील वेदना त्याच्या अंतःकरणाला ? कल्पना करा ! अहो ! जुनी पत्रे फाडतांना सुझा मनुष्य विचार करतो आणि उत्सृत अभंग लोकांनी भक्तिने लिहून घेतलेले बुडवायचे ! पण तेंही त्यानी केले आणि शेवटी साक्षात् इंद्रायणीने तुकारामाना अभंग परत दिले. संतश्रेष्ठ तुकाराम महाराज आणि राज शिरोमणी शिवाजी महाराज यांची भेट हा त्यांच्या जीवनातील फार मोठा टप्पा होता. देवूं केलेले ऐश्वर्य ही त्यांनीं मार्गे पाठवले. ईश्वराकडे त्यांनीं मोक्ष मागितला त्याची संगती मागितली देवानें वारंवार समाजाला तांण्याकरीता जन्म घेतका त्या पैकीच एक अवतार संत तुकाराम होते असें म्हणेणे अपरिहार्य होणार नाही. असो.

ज्याप्रमाणे ज्ञानेश्वरांचे अवतार एकनाथ म्हणतात, त्याप्रमाणे तुकाराम नामदेवांचे अवतार होत. तुकारामांना स्वप्नांत नामदेवांनी दृष्टान्त दिला कीं, “माझे अभंग तू पूर्ण कर.” यानंतरची रचना तुकारामांचीच आहे. तुकारामांचे अभंग उत्स्फूर्त आहेत. त्यांना पूर्वज नाहीत आणि वंशजही नाहीत. तुकारामांचे अभंग इतके गोड आहेत कीं, त्यांच्या अभंगाने परमेश्वरही नाचूलागला असे म्हणतात. अर्थात् तुकारामांची भाषा अगदीं घरगुती वळणाची कांहीशी अनिष्ट वाटते, असंस्कृत वाटते. पण त्याला इलाज नाही. त्याची भावना हीच तेथें महत्वाची मानावी लागेल. त्यांत सौंदर्य नसेल परंतु दृष्टांताची बरसात आहे. जसे, ‘जळावीण मासोळी,’ घार हिंडते आकाशी. तुकारामांची खरी थोरवी त्याच्या अभंगातून मांडलेल्या आत्मचरित्रातच आहे.

तुकाराम दांभिक नाहीत. भाषा परखड, निःसंकोच, रसाई, आणि क्रोबळी आहे. कोपल भावनेसाठी कोपल शब्द त्यानी अचूक वापरले आहेत. अर्थ व्यक्त करण्यासाठी अर्वाच्य भाषाही काही ठिकाणीं वापरली आहे. सामान्य माणसाच्या दैनंदिन जीवनात मुरुन गेलेल्या असल्यामुळे तत्कालिन सर्व कवीत तुकाराम निःसंशय लोकप्रिय ज्ञाला. तुकाराम मराठी भाषेत गुरफटून गेला आहे. त्यामुळेच तो एकाकी ठरला आहे. कारण त्याचे लेखन लोकांनी केले. आहे. अभंग गात राहाणे विठू माऊलीवर अनन्य श्रद्धा ठेवून तिला आळविणे हा एकमेव छंद तुकारामाना होता, त्यातूनच अभंगामध्ये गोडवा निर्माण ज्ञाला आहे.

आता थोडेंसे अभंगरूप तुकाराम पाहूया

“तुकां म्हणे माझें हेचि सर्व सुख
पाहिन श्रीमुख आवडीने

असे म्हणतात.

“गोड तुझें रूप गोड तुझें नाम
दई मज प्रेम सर्वकाळ।

तुकारामांनी विविध अभंगांत विटुलाचे गुण गाईले संतांची माऊलीच होती. ती त्यांचे लाड पुरवण्यासाठीं परमेश्वर स्वतः येत होता. काय सोहळा असेल! नुसती कल्पनाच करा. धन्य वाटेल आपणत्यात होतों असे दिसेल

आपण तेथर्पर्यंत जाऊ शकतो पण तें पाहूं शकत नाहीं हेच आपले दुदैव । याचा अर्थच हा कीं आपली भक्ति, निष्ठा, श्रद्धा आणि नामस्मरण कमी पडले आहे. काया वाचे मनें करून तुकारामांनी देह ईश्वराला अर्पण केला, तेम्हणतात-

“प्रेमसूत्र दोरी नेतो तिकडे जातां हरी, ।
अवघे दिले पंढरीराया ॥”

तुकारामांनी मंबाजीसारख्या कर्मठांची ही भीती बाळगली नाही. पण त्याच्यासाठी पांडुरंग सोडला नाही. त्याच्यासारख्या अश्रद्धाळू व नास्तिक लोकांना त्यांनी उपदेश केला. (त्यांचा आदर राटवून) ते म्हणतात,

“कारे नाठविसी कपाळू देवासी
पोशितो जगासी एकलाची ॥”
तुका म्हणे ज्याचे नाम विश्वभर,
याचे निरंतर ध्यान करी ॥”

‘हे शरीर त्याच्या सत्तेने चालले’ ‘तुका म्हणे विटो भरला सबाही म्हणूनच.

“हरिचिया भक्तां नाही भय चिंता,
दुःख निवारिता नारायण ।”

म्हणून त्याला शरण जा.

तुकाराम म्हणतात, देव भक्तांची संकटे निवारण करतो, देव भक्तांचा प्रपंच चालावितो, तरीही भक्त देवाला मांनत नाहीत देव दाखवा म्हणतात. तुम्ही अन्यन्य भावाने मनापासून शरण जा; देव तुम्हाला नक्कीच दर्शन देईल. ही सर्व संताची श्रद्धा आहे. आणि ते या बाबतीत स्वानुभवी आहेत. तुकाराम महाराज म्हणतात, “देव भावाचा भुकेला आहे. त्याने कबीराचे शेले विणले जनीसाठी दलण दक्ळले. चोख्याची गुरे राखली, मीरेसाठी विषप्याला घेतला.”

“आम्ही वैकुंठवासी आलो याच कारणासी विटू भक्तीचा डांगोरा कळीकाळासी दरारा तुका म्हणा करा जयजयकार आनंद !”

या अभंगांत तुकारामांनी आपले अवतार कार्य सांगितले आहे. तुकाराम म्हणतात “परनिंदा परद्रव्य परखी याची अभिलाषा करू नका.” “चित्त-शुद्ध तरी होती शत्रु मित्र “आता” “जे का रंजले गांजले त्यासि म्हणे जो आपुले तोची साधु ओळखावा. देव तेथेंची जाणावा ॥ ईश्वराचीच आम्ही लेकरे आहोत. तुकारामांनी देवाखालोखाल संतांचा आशीर्वाद आणि स्थान मानलेले आहे.

तुकारामांची अभंगरचना अशी आहे ज्यांत ईश्वरांबद्दलची कठकळ आहे, असामान्य ओढ आहे, अनन्वित श्रद्धा आहे, अमाप आनंदा आहे देव आणि आपण यामध्ये निर्माण झालेले अतूट बंधनही आहे. तुकाराम आणि अभंग हे वेगळे काढतांच येणार नाहीत. ते समीकरण त्यांच्या बरोबरच संपले. तुकारामांना न्यायला परमेश्वराने गरुड पाठविला. ते शेवटी म्हणतात “देह नाशवंत आहे.

‘याचसाठी केला होता अद्भाहास,
शेवटचा दिस गोड व्हावा ।’

‘भेटिलागी जीवा लागलीसे आस
पाहे रात्रंदिस वाट तुझी ।’

तुका म्हणे आता लागलीसे भूक,
धांवुनि श्री मुख दावि देवा ।’

तुकाराम गरुड विमानांत बसले आणि वैकुंठांत गेले. परमेश्वराच्या पार्यां अढळ स्थान त्याना मिळाले संतमंदिर पूर्ण झाले संतश्रेष्ठ तुकाराम महाराज गेले, अभंग संपले. गाथा पोरकी झाली. आतां उरले ते देहू ती झोपडी तुकारामाची जीर्ण वास्तु आणि संकलित अभंग.

आज तुकारामाच्या देहूचे दर्शन आपण घेतो. मन प्रसन्न होते. ज्या वाळून त्यांची पावले उमटली तेथून आपण चालत जातो, दर्शन घेतो. डोळ्यातून अश्रु मनांवून आनंद ओसंडून तोंडून अभंग येतो—

“धन्य संत ज्यानी विद्वस पाहिले
सार्थपथ दिले पाणी जना ।”

तथासि वंदन तोडावे बंधन,
 दावावे चरण विठुरायां ।
 मन हे अतृप्त विषयी रमले
 नश्वर हा देह ठावे जरी ।
 आम्ही सारे जन विकारी अविकारी
 कृपाळ्यत्र धरी विठुराया ।
 विठुराया देवा आलो शरण तुला
 द्वार उघडी, दावि संतजन ।
 एवढीच इच्छा, आता लेकरांची
 पुरवावी आस मऊली तू ।
 सर्व संताना वंदन करून मी हा लेख पूर्ण करते.

वाचकहो तुकारामादि संत ज्यांना आपण वाचू शकतों ज्यांचे मनन
 करू शकतों परंतु त्यांचा अभ्याल करणे किंवा त्यांच्याग्रत जाणे हे पानवी
 शक्तीच्या बाहेरचे आहे. तेव्हा यथाशक्ती सटर्धन समर्पन.

कृ. प्रार्थना ना. चिपळूणकर
 वी. ए

आम्ही तुझे चकोर !

(शिरडीच्या त्या प्रेमस्वरूप महान् संतवराला प्रेममय आवाहन करताना जीविताची सार्थकता झाल्यासारखे वाटते)

तू प्रेमचंद्र साई— आम्ही तुझे चकोर
कारुण्य चंद्रिकेत — आम्हां घडो विहार ॥ धृ ॥
तू प्रेमचंद्र साई.

स्वानंदमेघ साई — आम्ही तुझे मयूर
भक्तींत अमृताची — तू ओत दिव्य धार
चैतन्य — सिंधु साई— आम्ही तरंगहार
बिंदूस सिंधु जाण — नेणे जळ तुषार
तू अर्थ जीवनाचा - तू ज्ञान= भक्ती सार
तू मुकिती -मुकिती - शांती - सर्वस्व तू आधार
तू प्राण; चेतनाहि = तु विश्व की अपार
तेजांत न्धणिसी तु ≡ अज्ञान अधाकार
संसार रंग भूमी पात्रे लहानथोर
या विश्व नाटकाचा - तु एक सूत्रधार
गोदावरीतट तु वाहन भक्तभार
केलास सार्थ देवा संसारा हा असार
देवा; तुझ्या कृपेला ना अत, नाहीं पार
हो जन्म जन्म साथी ना लाभ अन्य थोर
हा जीव भाव नारा हा भावना बहार
निर्मल्य त्वत्पदीचे - उध्दार, तार; मार
ज्योतीस, ज्योत भेटो प्रीतीस प्रीति धार
साई पदीं वहावा हा प्राण अग्रहार
तु रुद्र विष्णूब्रम्हा तु ब्रह्म निर्विकार
साक्षात् जगदगुरु तु तु ने नाव पैलपार

चकोर आजगांवकर

श्रीसाईबाबांची संसारी शिकवण

लेखक : श्री चिराग-स्वामी

श्री साईबाबा स्वतः हातानी पीठ दूळन, बाजारांत जाऊन हंडीसाठी काण्याकडून साहित्य आणीत; येवढेच नव्हे तर ह्या अव्यवहारांत वाणी अव्याच्या सव्वा भाव लावीत नाहीत तर हे बार काईने पहात; मगच सौदा करीत.

“आधी संसार करावा मग परमार्थ पहावा” बाबांची ही शिकवण खास संसारी माणसासाठी होती. कर्ज काढून बाबांच्या दर्दनाला येणारा “अव्यवहारी” माणूस बाबांना आवडत नव्हता त्याला ते तसे सरळ स्पष्ट सांगत.

भारताचे दारिद्र्य दूर करण्यांची जबाबदारी भारतीयांचीच आहे आणि ते साध्य होणे सुलभ आहे. आपण “श्रमवीर” झाले पाहिजे. कर्मयोग हा खास संसारी माणसांसाठी आहे आणि तो त्यानीं पुर्णपणे अवंलबिला पाहिजे. त्यांत त्यांचे, कल्याण आहे.

आपले सर्व देव कर्मयोगी होते. श्री कृष्णभगवान स्वतः गायींची सेवा करावयाचे गोधन जपावयाचे श्री. बलराम शेतो उत्तम करावयाचे कृषांधन संभाळाचे प्रश्न श्री रामचंद्र उत्तम राज्यकारभार चालवावयाचे.

भारतीय संकृती सर्व भारतभर एकाच तज्ज्ञेची आडळते; पण दुर्दैवांने आपण ती आंचरांत आणावयांस पाहिजे. तसा प्रयन्त करीत नाहीत. आदण

“सूर्य उपासक” आहोत पण पहटे उठावयास कंटाळा करतो जो मनुष्य सकाळी पांच वाजता उठतो तो इतर आठ वाजता उठवणाऱ्यांपेक्षा जगाच्यां तीन तासा पुढेवाटचाल करीत असतो.

माईबाबा नेहमी म्हणत असत की ‘माझ्या भक्तांनी मी त्यांच्या कल्याणासाठीं सांगितलेल्या गोष्टी ऐकल्या पाहिजेत न ऐकल्यास एकदा दोनदा मी क्षमा करीन पण शेवटी त्याला चांगला वठणीवर आणीन. त्या ग्रमाणें आज मीतीस सुद्धा सर्वांना तसा अनुभव येतच आहे. ऐकदा एका गृहस्थाने एका मोठ्या जोतीषाला विचारले “माझ्या मुलाचे भक्तिव्य कसे काय आहे ? ” तेव्हां त्या जोतीषाने विचारले “तुमचा मुलगा आईबापाच्या आज्ञा पाळतो का ? ”

पालक म्हणाला, “माझा मुलगा आमच्या आज्ञेत आहे.” तेव्हां जोतीषी म्हणाला, “असे असेल तर त्याचा भविष्य काळ फार उज्ज्वल आहे.” नेपीलीयन नेहमी म्हणावयाचा “तरुणांच्या तोंडात कोणती ” गाणी “आहेत ते ” सांगा मी त्यांच्या राष्ट्राचे भविष्य काय आहे ते सांगतो.

श्री. साईबाबांची शिकवण “चारी आश्रमासाठी ” होती व त्याचे पालन करणारा कधीही जीवनांत अथशस्वी होणार नाही असा बाबाचा आशिर्वाद आहे.

आ. नम्र
चिराग स्वामी

~~~~~

म. न्यायरत्न विनोदयांचे स्मारक जनतेस आवाहन

(चिटणीसांकडून)

~~~~~

महर्षी न्यायरत्न विनोद दि. १३ जुलै १९६९ रोजी अनन्तात
विलीन झाले

महर्षीचा विद्यासंग व लोकसेवा अखिल महाराष्ट्राला व भारताला
सुपरिचित आहे. जगातील बहुतेक राष्ट्रांत त्यांनी संचार केला होता. विवेका-
नंदांप्रमाणे भारतीय तत्त्वज्ञान, धर्मशास्त्र यांचा जगभर प्रभावी प्रचार करणारे
अलीकडील काळांतील ते एक अम्रगण्य महापुरुष होते, त्यांचे हजारों चहाते
व अनुयायी अनेक देशांतून पसरलेले आहेत.

असामान्य बुद्धिमत्ता आणि अलौकिक प्रतिभा यांच्या सहाय्याने विविध
विद्या आणि सिद्धी प्राप्त झाल्यानंतर्स्ही—‘निघे जेथे जेथे मंद-घरुण श्वास।
तिथे माझा वास, असो देवा। नको स्वर्ग सौख्य, नको दिव्य लोक। योग-
भक्ति-मोक्ष, नको मला। जीवांच्या यातना, विश्वीच्या वेदना। मला भोगु द्वा-
ना, देवराया। (अभंगसंहिता) हीच त्यांची आळवणी राहिली. दीनदुखितांची
सेवा हेच त्यांनी आपले जीवनसर्वस्व मानले.

त्यांच्या कार्याची स्फूर्ति अनेकांना अनन्त काल पुरेल एवढी आहे;
आणि म्हणून त्यांचा सहवास, मानसशास्त्रीय उयचार, मन्त्रशास्त्रीय व आध्या-

त्मिक मार्गदर्शन लाभलेल्या त्यांच्या कार्याची स्फूर्ति जतन करून या पुढच्या अनेक पिढ्यांपुढे ठेवण्याचे ठरविले आहे.

महार्षी विनोद यांनी आदर्श असा व्यासपौर्णिमा उत्सव २५ वर्षे अखंड चालू ठेवला हे सर्वश्रुत आहे. स्वामी विवेकानन्दाचा जन्मदिवस प्रतिवर्षी, दि. १२ जानेवारीस ते साजरा करीत असत. १२ जानेवारी हा न्यायरत्नांचाही जन्मदिवस होय. त्यांच्या जन्मगावी, केतकी येथील सिद्धाश्रमांत (ता. आलिबाग, जि. कुलाबा) दत्तजयंति व श्रीशंकराचार्य पुण्यातिर्थीं) हे दोन उत्सव ते करीत असत. हे सर्व उत्सव या पुढच्या काळांत ही पूर्ववत् चालू ठेवण्यांत येणार आहेत.

सिद्धाश्रम हे एक पवित्र तीर्थक्षेत्र आहे. तेथील आश्रमाची दुरुस्ती करून तेथे महर्षीचे समाधि-मंदिर बांधण्याची योजना आवे. आसपासच्या खिड्यांतील शेकडो लोक तेथे नित्य दर्शनासाठी येत असतात.

महर्षीचे पुण्यांतील निवासस्थानी, शांति मंदिर येथे त्यांचे उचित स्मारक करून तेथे ज्ञानोपासना सुरु ठेवण्याचीही एक योजना आहे. महर्षीचे जीवन व कार्य विशद करणारा चरित्रप्रथं ग्रथ प्रासिद्ध करावयाचा आहे. महर्षी इंग्रजी व मराठी भाषेतले अप्रकाशित साहित्य प्रकाशित करणे व प्रासिद्ध झालेले स्फुट लेखन ग्रन्थरूपात प्रासिद्ध करणे आवश्यक आहे. महर्षी विनोद यांच्या संग्रहांतील उत्तमोत्तम ग्रथ सुव्यबस्थित ठेवून जिज्ञासूना अभ्यासाठी उषलव्ध करून घावेत असाही मानस आहे.

हे सर्व कार्य करण्यासाठी 'महर्षी विनोद सिद्धाश्रम सेव मंडळ' या नांवाने समिति स्थापन झाली. असून समितीचे अध्यक्ष, श्रीमत् परमहंस परित्राजकाचार्य अनिरुद्धाचार्य महाराज [धर्म चक्रोदय मठ, चांदोद] हे आहेत.

महर्षी विनोद हे श्रीमत् अनिरुद्धाचार्य यांचे आध्यात्मिक गुरु होत.

वरील कार्यासाठी ७५,००० रुपयापर्यंत कायम स्वरूपाचा निधी जमा करण्याच्या कार्यास प्रारभ झाला असून, आतापर्यंत १५ हजार रुपये

जमा ज्ञाले आहेत. मंडळाचे कार्यालय, शांति-मंदिर २१०० सदाशिव, पुणे-३० येथे आहे. निधींला सहाय्य करू इच्छिणाऱ्यांनी मंडळाचे कोषपाल श्री. ल. अ. चांदेरकर यांच्या नारे. मंडळाच्यापत्त्यावर किंवा निधींचे चिटणीस श्री. एस्. व्ही. पिकले, अँडव्होकेट व एच्. सी. बाणाबली, अँडव्होकेट, (बांग्ले म्युच्युअल चैंबर्स, १९२१ हमाम स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १) यांच्याकडे पैसे पाठवावे.

परमपूज्य महार्षि विनीद यांच्याशी ग्रत्यक्ष सहवास व संबंध आलेल्या मंडळींनी, त्याच्यप्रमाणे महर्षीच्या कार्याबद्दल आदर असलेल्या हजारो व्यक्ति देशांत व पर देशांत आहेत; त्या सर्वांनी या कार्यात सहभागी व्हावे व मदत करावी अशी अपेक्षा आहे.

मंडळामध्ये दिल्ली, लखनौ, पुणे, मुंबई, नागपूर, अलिबाग, कोल्हापूर, सांगली आदि ठिकाणच्या अनेक थोर व्यक्तींचा समावेश असून श्रीमती मैत्रेयी याचे सचकार्य मिळणार आहे.

शिरडी—वृत्त

(जानेवारी—१९७१)

या महिन्यांत श्रीचे दर्शनार्थ बाहेरगांवची भक्त मंडळी बरीच आली होती. त्याच्यप्रमाणे शाळेच्या मुलांच्यासहली कंपनीच्या मोटारी, इतर ठिकाणचे यात्रेकरू फारच येऊन गेले. काही कलाकारानी श्रीपुढे हजेरी दिली ती खालील प्रमाणे :—

कीर्तन

साई संस्थानचे माजी ट्रस्टी श्री. द. दा. उर्फ नानासाहेबराव रासने मु. पुणे याची श्री मंदिरात एकादशीस साईचरित्रावर सुश्राव्या कीर्तने दोन झाली.

प्रवचन

ह. भ. प. विठ्ठलदास केशवदास भानुशाली मु. अमरनाथ जि. ठाणे.
श्री. ज्ञानेश्वरी प्रवचन झाले.

रामलिला लोकनाट्य

श्री. रामलिला रामायण प्रचारक मंडळ श्री. रामहासशर्मा कानपूर.
उ. भारत.

गायन, भक्तीगीत

श्री. भोलानाथ रामनाथ समेळ मुंबई.
श्री. गंगाधर कृष्ण गोखले. इंदूर (भ. प्र.)
सौ. कुमुद यू. मुंडकूर. मु. सनावर (सिमला) हिमाचल प्रदेश.

साई भजनम

श्री. गोपाळ कृष्ण भागवतस्वामी

(ऑल इंडिया साईसमाज मैलापूर (मद्रास) ४

श्री. सूर्यभानशंकर आणि गोदेकर भजनी मंडळी शिर्डी पुनामद्रासी
भजनी मंडळ (सत्य साईनाथ भजन मंडळ)

२६ जानेवारी गणराज्यादिन

मे. माननिय कोट रिसीव्हर का. सी पाठक साहेब यांचे हस्ते
(ध्वजवंदन) सोहळा श्रो. साईसमाधी मंदिरावर संस्थानचे व्यवस्थाप-
कअधिकारी मिरीकर सर्व साईबाबा संस्थान नोकर सेवेकरी मंडळी
मराठी शाळा व हासस्कूल हेडमास्टर व इतर गुरुजी होमगाडी पोलिस
साईनाथ हास्पीटल मेडिकल अधिकारी व सेवकवर्ग गावातील पुढारी
मंडळी हायस्कूल बँड वाहनात सकाळी ७। वाजता पार पडला
सर्वत्रास चहा पान वगैरे देण्यात आले. व बुंदीचे लाडू देण्यात आले
हायस्कूल मराठी शाळेतील विद्यार्थी वर्गास (खाऊ) बुंदीचे लाडू
वाटणेत आले रात्रौ विद्युत दिव्याची रोषणीई व गायन भजन झाले.

माननियांच्या भेटी

गेल्या तीन महिन्यात नेहमीप्रमाणे बरीच थोर व माननीय भक्त मंडळी
शिर्डींत येऊन साईबाबांचे दर्शन घेऊन गेली, नोवेंबरमध्ये १ बडोदा बँकेचे
कस्टोडियन श्री. एन्. जी. परीख, २ बंगलोर हायकोर्टाचे सेनानिवृत्त
हायकोर्ट जज्ज श्री. एस्. एस्. मळिमठ, ३ मद्रासचे सेन्यस अधिकारी
(डायरेक्टर) आर. व्ही. चारी, ४ औरंगाबाद जिल्हाधिकारी श्री. एच्. जी.

Books published and sold by Sai Baba Sansthan, Shirdi

श्रीसाईबाबा संस्थान, शिरडी संस्थेतर्फे प्रकाशित
व विक्रीकरितां ठेवलेलीं पुस्तके

(१)	श्रीसाईसच्चरित्र (मराठी)	श्री. दाभोळकरकृत	८-००
(२)	„	(हिंदी) श्री. ठाकूर	५-५०
(३)	„	(गुजराठी) श्री. सोमपुरा	—
(४)	„	(इंग्रजी) Shri Gunaji	५-२५
(५)	„	(Kannad) N. S. Anantha Raum	६-००
(६)	A Glimpse of Indian Spirituality—by Pradhan		१-५०
(७)	A Glimpse of Indian Spirituality (Telugu)		१-००
(८)	श्रीसाईलीलामृत (मराठी)	श्री. आगास्करकृत	२-७५
(९)	साईबाबा—अवतार व कार्य (मराठी)	श्री. धोंड	२-००
(१०)	साईबाबांचे ४ अध्याय (मराठी)	श्री. दासगणू	००-५०
(११)	सगुणोपासना	(मराठी) श्री. भीष्म	००-२५
(१२)	„	(गुजराठी लिपीत) श्री. भीष्म	००-२५
(१३)	श्रीरुद्राध्याय ११ वा	(मराठी) श्री. दाभोळकर	००-१२
(१४)	शीलधी	(मराठी) डॉ. गव्हाणकर	००-७५
(१५)	श्रीसाईगीतांजलि (मराठी)	कवि श्रीपाद	००-१२
(१६)	Guide to Shirdi (English)		००-१२
(१७)	स्तवनमंजिरी व सुमनांजलि (मराठी)		००-२०

व्ही. पी. ची पद्धत नाही.

Commission to Sellers 25% except on 2 to 10 for which only 25 P. and 50 P. for No. 1. Postage Extra minimum purchase of Rs. 15). Can be had from :

1. Receiver Shri Sai Baba Sansthan,
P. O. Shirdi., Dist. Ahmednagar.

2. Sai Baba Office 'Sai Niketan,'
Dr. Ambedkar Road, 804 B, Dadar, Bombay 14.